تایبەتمەندییە گشتییەکانی ئێپیك و لیریك لە ئەدەبیاتی هەورامیدا

ئەنوەر قادر محەمەد و لهۆن قادر عبدالرحمان

بەشی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق.

پوختە- تایبەتمەندییە گشتییەکانی ئێپیك و لیریك لە ئەدەبیاتی هەورامیدا" کە هەڵگۆزراوی نامەی دکتۆراکەمانە ،هەوڵی ئاوڕدانەوەیەکی زانستییە لەم دوو ژانرە گرنگەی شیعری لیریکی (هەورامی) و ڕۆشنکردنەوەی بابەت و لایەنی ئیستێتیکیانە، هەروەها هێنانەوەی نموونەی شیعریی هەردوو ژانرەکەو تیشکۆکردنیانە...

لە ڕاستیدا یەکەم جار ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسی دیاری ڕووس ڤ . ف . مینۆرسکی ئەدەبیاتی گۆرانی (هەورامی) بەسەر سێ ژانر : 1-ئێپیك (شیعری چیرۆکی)؛ 2- شیعری ئاینی ؛ 3- لیریك (شیعری گۆرانی "وجدانی" - "غنائی") دا دابەشکردووە.

توێژینەوەکەی ئێمەش هەر لە چوارچێوەی ئەم بابەتەدایە ،بۆیە کۆشاوین هەمەلایەنە و بە کورتی وچڕی لێکدانەوە و شیکاریی شیعرییان بۆ بکەین و بەهای جوانیی زمان و ناسکبێژیی نموونە شیعرییە ناوازەکانی بدەینە بەر ڕۆشنایی ....

پێشەکی

هەنووکەیی و بایەخی ئەم توێژینەوەیە "تایبەتمەندییە گشتییەکانی ئێپیك و لیریك لە ئەدەبیاتی هەورامیدا" کە بەشێکە لە پێکهاتەی نامەکەمان ،ئاوڕدانەوەیەکە بە شێوەیەکی سیستماتیك لەو دوو ژانرە گرنگەی کەلەپووری شیعری هەورامی . دیارە بە شێوازی جۆراوجۆر نووسەر و توێژەران خەریکی کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی ئەو گەنجینە دەوڵەمەندەی مێژووی شیعری کوردین ،کە بنەوان و جەوهەرێکی خۆماڵی و ڕەنگدانەوەی گیانی مرۆڤ و سروشت دۆستیی ئەدەبەکەمانن، هەڵبژاردنی ئەم بابەتەش بۆ توێژینەوەکەمان لەم ڕوانگەیەوەیە .ڕانانێکی کورتی ئەو دووژانرە : ئێپیك و لیریك و هەندێك جاریش لیرۆ-ئێپیکە.هەرئەم دیدەیە کە توێژینەوەکەمان لە گەلێك لەوانەی تر جیادەکاتەوە کە نووسەران قەڵەمی خۆیان تێدا تاوداوە....

لە زانستی ئەدەبناسیدا ،هەردوو زاراوەی " ئێپیك" و "لیریك" لە چوار چەشنە سەرەکییەکەی شیعرن . چەشنی ئەدەبی هەریەکەی هەڵگری هەندێ یاسا و ڕێسای هونەریی تایبەت بە خۆیەتی ، بۆ نموونە شیعری لیریکی (گۆرانی) ، شیعرێکە سەرڕێژبوونی هەست و سۆزی کەسییە و (من) ی شاعیر چەقی بەرهەمی ئەم چەشنەیە شیعرەیە ... هەر دەربارەی چەشنی شیعر و پۆلێنبەندیی وتراوە : ((سوودی سەرەکی کاری دابەشکردنی بەرهەمە ئەدەبییەکان لە سەر بنەمای ژانر ، ئەوەیە کە دەتوانین توێژینەوە لە پاڵنەر و مۆتیڤی ژانرێك لە قۆناغێکدا بکەین .کاتێك بۆ نموونە بزانین لیریك چییە و هەل و مەرجی مێژوویی و کۆمەڵایەتیی بوونی چییە ، بە ئاسانی دەتوانین پەی بە هۆکارەکانی لاوازی و سەرەو لێژبوونەوە یان بە ترۆپك و لوتکە گەیشتنیدا لە هەر قۆناغ و سەردەمێکدا بەرین)) . (حاکمی 2018: 3).

بابەتی ژانر و دابەشکرنی شیعر لەسەر ئەو بنەمایە تایبەتە بە یۆنانی دێرین و ئەورووپای میراتگری یۆنان و لە ترادسیۆنی ڕۆژهەڵاتیدا ڕەوتێکی دیکەی وەرگرتووە . هەر ئەو ئەدەبناسەی پێشوو ،لەسەر گەڵاڵەکردنی بۆچوونەکانی لەم بارەیەوە بەردەوام دەبێت و دەڵێت :((یەکێك لە بابەتە دیار و سەرەکییەکانی کە ڕەخنەگرانی ئەورووپایی هەر لە دێرینەوە جێگای بایەخ بووە لایان ، لە ڕێی "هونەری شیعر "ە کەی ئەرەستۆ و هۆراس و ئەم جۆرە بەرهەمانەوە پۆلێنبەندیی چەشنە ئەدەبییەکان و پێناسەیەکی بنەما بەهێز و تۆکمەیان بۆ داڕێژراوە ، بەڵام لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتی و ئیسلامیدا بە هیچ جۆرێك باسی لێوە نەکراوە . لە ئەدەبیاتی گەلانی موسڵماندا ، بە کاریگەریی ڕێچکەی بیری ئەدەبناسە عەرەبەکان ، بەرهەمی ئەدەبی (تەنیا شیعر) لە ڕوانگەی ڕوخسار یان شێوەوە پۆلێنبەندی کراوە و ئەمەش ، هەر دەڵێی تایبەتمەندییەکی نەژادی " سامی " یە کە لە ڕێچکەی ئەدەبیاتی عەرەبەوە بۆ ئەدەبیاتی گەلانی دیکەی موسڵمان گوازراوەتەوە ؛ کە گرنگی و بایەخیان بە شێوە و وێنەی ڕوخسار و ڕەچاو نەکردنی قووڵی مەعنەوی و کایەی ئەندێشە و سۆزی بەرهەمەکان ، واکەوتووەتەوە شاعیران و ڕەخنەگرانی عەرەب بابەتی کێش و قافیە بووەتە جێگای بایەخیان و پێوەرەکانی نرخاندن و داوەریکردنیش هەر لە جوغزی دەربڕین و کەم و کورتییەکانی کێش و سەروا دا سووڕاوەتەوە)) . (حاکمی 2018: 2).

مجلة جامعة التنمية البشرية

المجلد 7، العدد 3(2021) ؛ عدد الصفحات (11)؛ معرف الكائن الرقمي: 10.21928/juhd.v7n3y2021.pp41-51

ورقة بحث منتظمة: أُستلم البحث في 1 تموز 2021؛ قُبل في 28 تموز 2021؛ نُشرت في 8 آب 2021

البريد الإلكتروني للمؤلف : anwar.kader.mohammad@gmail.com ،lhon.abdulrahman@uhd.edu.iq

حقوق الطبع والنشر ©2021 ئەنوەر قادر محەمەد، لهۆن قادر عبدالرحمان. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الإبداعي النسبية - CC BY-NC-ND 4.0

ژانر له کەلەپووری شیعری نووسراو بە دیالێکتی (گۆرانی)دا:

شایەت یەکەمین کەسێك کە بابەتی ژانری لە ئەدەبی کوردی بە گشتی و هەورامیدا بە تایبەتی خستبێتە بەر توێژینەوە ، ڤ .ف .مینۆرسکی بێت کە دەنووسێت : ((ادبیاتی شعری گۆران سه نوعه : شعری قصصی (چیروکی) ، شعری غنائی و شعری دینیی)) .(مینۆرسکی 1944 :3).

سەبارەت بە شیعری ئاینی ، زەمینەی سەرەتایی و سەرچاوەکانی ئەدەبیاتی گۆرانی ، ئاینی و بابەتی ئاینییە ، ئەنوەر قادر سەبارەت بە فراوانی ئەم تێمەیە دەڵێت :((بە رهەمێکی زۆری شیعری ئاینی ، چ پێش هاتنی ئیسلام و چ دوای ئیسلام ، هەیە)) .(محەمەد 2018: 44) . لەوانەیە هەرئەم فراوانی و دەوڵەمەندییەی ئەم ئەدەبیاتە ئاینییە و ڕەسەن و لەپێشتربوونەی لە ڕووی دێرینییەوە وای لە مینۆرسکی کردبێت ئەم چەشنە بابەتە وەك ژانرێك باس بکات ، ئەگەرنا ڕوونە کە ئەوە "تێمە" یە و ژانر نییە، بۆیە لێرەدا زیاتر لە دوو ژانرەکەی تر دەدوێین .

یەکەم -شیعری چیرۆکی یاخود چیرۆکی شیعری:

لەم چەشنە شیعرەدا ،شاعیر ئاماجبیەتی وێنای ڕووداوەکانی قارەمانێك ، لە نموونەی جەنگاوەرێك بێت یان ئەویندارێکی جوامێر بگەیەنێت ، ئەدەبیاتی کوردی-ش ،بەتایبەتی دیالێکتی گۆرانی بەم ژانرە دەوڵەمەندە. د.مارف خەزنەدار دەڵێت :((ئیپیك (ئێپۆس) ڕووداو و بەسەرهاتە بە شیعر دەهۆنرێتەوە ، بە زۆری ناوەرۆکی لە ئێپۆسی فۆلکلۆر وەردەگرێ ، بەڵام شاعیری کورد بەو دەسکاری و داهێنانەی کە تێیدا خەرج دەکا ، بەرهەمێکی ڕەسەنی تازەی تۆمارکراو دێنێتە ناو ئەدەبی کوردییەوە . ئیتر زۆربەی ئەم بەرهەمە شیعرییە درێژە دڵدارییە ڕۆمانتیکییانەیە لە بارەی سوار چاکی و قارەمانی و ڕاو و شکار و شەڕ شۆڕەوەیە)) .(خەزنەدار2010 :199).

وەك ئاماژەمان پێدا چیرۆکی شیعری، یەکێکە لە تایبەتمەندیی زەمینە بە پیت و چێژەکەی ئەدەبیاتی گۆرانی کە هەڵقووڵاوی فۆلکلۆری دەوڵەمەندی ئەم شێوەزارەیە .سەبارەت بە ناوەڕۆکی ئەم چەشنانە ئەنوەر قادر محەمەد دەڵێت : ((ئەم چیرۆکە شیعریانە هەندێکیان بابەتی دڵداری و هەندێکی تریان هیی پاڵەوانێتی و جەنگن . ئەمەش تراديسيايەکی سەرجەم فۆلکلۆری میللەتانی ڕۆژهەڵات و بە تایبەتیش ئەدەبی نووسراویان بووە)) .(محەمەد 2018: 43) . بە واتایەکی دیکە ئەم چیرۆك و داستانانە بەرهەمی ئەزموون داهێنانی هونەریی گەلانی ئەم ناوچەیەن و هەمووان تێیدا هاوبەشن، ئەگەرچی هەر نەتەوە و نووسەرێك بە تایبەتمەندی خۆی دەریبڕیووە ،هەروەك زۆرێك لەو مێژووە هاوبەشەی کە پێکەوە هەیانەو کەسیان ناتوانێ بەتەنێ خۆی بکاتە خاوەنی،لە کارێکی تری ئەدەبناسیدا ئاوا ڕوونکراوەتەوە : ((بابەتە داستانییە قارەمانییەکانی ساسانییەکان ، کەرەسەی سەرەکی پێکهێنەری بەرهەمی شیعری گۆران-ین ، هەر لە چامەی شیعریی "فەرهاد و شیرین" ی شاعیری گۆران "خانای قوبادی" یەوە کە لە سەدەی هەڤدە دا ژیاوە تا دواتر ..)) .(هاکوپیان2007 :68).

سەبارەت بە هەردوو چەشنی چیرۆکەکان و نموونەیانەوە وتراوە : ((چیرۆکە دڵدارییەکان ، گەلێکیان لەو جۆرانەن کە باس لە دڵدارییەکی درامی و نائومێد دەکەن ، جەنگییەکانیش باسی شەڕی پاڵەوانانەی لە ڕادەی ئاوەزا و هۆش بەدەرن . ئەمانە هەندێ لەو چیرۆکە شیعرییانەن : بارام و گوڵ ئەندام ، لەیلێ و مەجنوون ، مەلا وڵوو (وەڵەدخان)گوایە ، لە (1850-1875)دا دانراون . یان "شیرین و خەسرەو"ی خانای قوبادی ، خورشید و خاوەر ، کە نازانرێ کێ خاوەنیەتی .هەروەها چیرۆکی قارەمانییەتی وەکو حەوت خوانی ڕۆستەم ، ڕۆستەم و زۆراب ، یان دوو چیرۆکی میرزا شەفیعی جامە ڕێزی : جیهانگیر و ڕۆستەم ، نادر و تۆپاڵ -شەڕی نادرشا ...هتد)) .(محەمەد 2018 : 43). دواتر پەیوەست بە هەندێ تایبەتمەندی ئەم چیرۆکانەوە ، لەهەمان شوێندا هاتووە : ((ڕاستییەکەی هەندێ لەم نموونانە لە "شاهنامە"ش دا هەن . بێگومان دەقە کوردییەکان ئاڵوگۆڕ و جیاوازییان هەیە .سەرجەم ئەو چیرۆکانە ئەوەندە لە ناو خەڵك و لە دیوەخاناندا خوێندراونەتەوە ، تا بە سەر زاریش بڵاو بوونەتەوە و گۆڕانیان بەسەردا هاتووە .هەرخۆشیان بە کەشو هەوا و زمان زۆر لە تەبیەت و چێژی خەڵکی سادە و نەخوێندەوارەوە نزیکن)) (محەمەد 2018 :43).

لێرەدا ئاماژە دەدەین بە هەندێ لەو چیرۆکە شیعرییانە کە بێگومان هەرکامیان بۆ خۆی کەرەسەی توێژینەوەی زانستی یە و دەکرێت چەندین نامەی ئەکادیمی لەم زەمینەیەدا بنووسرێت ، بەڵام توێژینەوەکەی ئێمە تەنیا لە ئاستی ڕانان و خستنەڕوویەکی خێرادایە:

1- "بێژەن و مەنیجە":

ئەم چیرۆکە شیعرییە لە لایەن زانای کورد د.محەمەد موکری-یەوە کۆ و ساغ کراوەتەوە و چاپ کراوە .موکری کە نووسینەکانی پتر بە فەرەنسین و گرنگی و بایەخی تایبەتی داوە بە میتۆلۆژیا و ئەدەبیاتی یارسان ، لەو چوارچێوەیەشدا ئەم چیرۆکە شیعرییەی بە دیالێکتی گۆرانی چاپ کردووە و هەر لە هەمان کتێبدا نوسخە وەرگێڕدراوەکەشی بە زمانی فەرەنسی داناوە . هاکۆپیان لەم بارەوە دەڵێت :((داستانی دڵداری کوردیی "بێژەن و مەنیجە " کە بە دیالێکتی گۆرانی نووسراوە ، یەکێکە لەو گەنجینە گرانبەهایانەی کە نرخەکەی بە پارە ناپێورێت کە م.محەمەدموکری ساغ و بڵاوی کردووەتەوە)). (هاکوپیان2007 :69).

موکری لە پێشەکی کتێبەکەیدا و بە زمانی فارسی بەم جۆرە لە بارەی کورتەی داستانەکەوە دەنووسێت : ((خەڵکی ویلایەتی ئەرمەن (یان بە پێی شانامەی فیردەوسی :ارمانیان) کە سەرزەمینیان داگیرکرابوو ، بۆ گێڕانەوەی مافیان پەنا دەبەنە لای کەیخەسرە و پاشای ئێران ."بێژەن -ی کوڕی گیو" داوادەکات بچێتە جەنگیان و لەگەڵ "گرگین میلاد" ڕێك دەکەون و بەرەو ئەرمەنستان دەکەونە ڕێ . گرگین بە سەرکەوتنەکانی بێژەن ئێرەیی دەبات و دەیخاتە داوی خۆشەویستی (مەنیجە)ی کچی (ئەفراسیاب) ەوە. ئەفراسیاب بە چیرۆکی خۆشەویستی ئەوان دەزانێ و بێژەن لە چاڵی جادوویدا زیندانی دەکات .مەنیجەش لە کۆشکەکەی خۆی دەردەکات .ئەسپ سوارانی ئێرانی بە ئامانجی دۆزینەوەی بێژەن غاردەدەن بەڵام پەیدای ناکەن .کەیخەسرەو لە یەکەمین ڕۆژی بەهار (نەورۆز) دا بێژەن لە "جامی جیهان بینی" یەکەیەوە دەدۆزێتەوە و دەیبینێ کە لە گۆشەیەکی زیندان-ی ئەفراسیاب دا دیل کراوە ."ڕۆستەم" بۆ بەهاناچوونی بێژەن-ەوە دەچێتە سەرزەمینی "توران" و لە زیندان ئازادی دەکات و شەو هێرش دەباتە سەر کۆشکی ئەفراسیاب .شای نەزان خۆی و خاتوونەکانی لە نەفەقێکی نهێنییەوە کە پێشتر لە کۆشکەکەی دا بۆ ڕۆژی ئاوا تەنگانە دروستی کردبوو هەڵدێن .ڕۆستەم لەگەڵ بێژەن و مەنیجەدا دەگەڕێتەوە ئێران و کەیخەسرەو مەنیجە لە بێژەن مارە دەکات)). (موکری 1966 :16) .ئەم داستانە ئەویندارى شیعرییە بە (978) بەیت شیعر و بە دیالێکتی گۆرانی نووسراوە کە ئەمە نموونەی چەند بەیتێکیەتی ،لە بەیتی 175 بۆ 180 هاتووە:

شنفتم تعریف شعلەء جمالت *** ثنای خط و خال ،زلف زخالت
هوای زلف و خال توم کفتن وسر***آمام بی مکان پی خال دولبر
شرح حال ویم ها پریت واتم *** امن کە مهمان روی سر بساطم

کشنده خوکان بیشه تنگ تار ***عرض کرد جه لای سول سایه دار
ساکه اید شنفت خالان لا جورد ***جه دل پی بیژن کیشا آه سرد
(موکری1966:8)

2- "بەوری بەیان" (ببر بیان):

ناوی ئەم داستانە ،هێنایە بۆ ئەو جل و بەرگەی ڕۆستەم-قارەمانی ئەفسانەی ئێرانی کە لە پێستی بەور دروستکرابوو، دەیپۆشی .داستانی ڕۆستەم بەشێواز و گێڕانەوەی فرەچەشن لە نێو زمان و شێوەزارەکانی ئەم ناوچەیەدا کە خاوەنی کلتور و ترادسیۆنێکی ئەدەبی هاوبەشن ،دەستاودەستی کردوە و نووسراوەتەوە .د.موکری شانی داوەتە بەر کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی ئەم داستانی قارەمانیەتییە و وەرگێڕانی بۆ فەرەنسی . ئەم داستانە کە وەك وتمان بابەتی قارەمانیەتیی ڕۆستەم -ە ،لە زەینی هەموو تاکێکی ئەم ناوچەدا ئامادەیی هەیە و پێویست بە گێڕانەوە ناکات ،بەڵام وەك موکری وەسپی دەکات : ((ببر بیان ناوی داستانێکی ئێرانییە کە لە ئەدەبیاتی فارسیدا کەم وێنەیە . ئەم داستانە بە یەکێك لە زمانەکانی ئێران لە گرووپی "فەهلەویاتی ناوین" بە ناوی زمانی گشتی "گۆرانی-کوردی"نووسراوە. سەردەمی ڕەواجی ئەم شێوە زمانە ئێرانییە لە نێوان سەدەکانی هەشتەم تا چواردەیەمی کۆچیدا بووە ...نووسەری یان بێژەری ئەم داستانە نادیارە و وەك زۆر گۆرانی و بابەتی دیکەی فۆلکلۆری لە ناوچەی گۆراندا دەماودەم گێڕدراوەتەوە و گوازراوەتەوە بۆ نەوەکانی دواتر و نزیکەی پێنج سەدە باوی بووە ....)) .(موکری 2002 :14) ،د.موکری لە هەمان سەرچاوەدا ئاماژە بەوە دەدات کە ئەم کارەی بەرگی یەکەمە لە کارێکی زنجیرەیی فراوانترە و دەڵێت : ((ئەم کارە کە لە ساڵی 1948 ەوە تا ئێستا بەشێك بووە لە کارنامە و توێژینەوەی من ،ئێستا بەرگی یەکەمی لە بەشی "دفترهای آسیایی" لە ئەنجومەنی ئاسیایی پاریس و ......چاپ دەکەم....)) .(موکری2002 : 8 -14). دیارە ئەم داستانە نوسخەی دەستنووسی زیاد لە دانەیەکی هەیە ، د.موکری لەم نوسخەدا کە لە کتێبەکەیدا هێناویەتی لە کۆتاییدا نووسیویەتی (پایان ناتمام نسخه ب) واتە کۆتایی ناتەواوی نوسخەی ب ، (1171) بەیتی هێناوە ؛ کە چەند بەیتێك لە نموونەی شیعرەکانی ئەم داستانە قارەمانییەی بە دیالێکتی گۆران نووسراوە ، بریتین لە ،بەیتی 226 بۆ 231:

گودرز وات رستم مَبُون بَغدات ***چنی تو نین جیایی جَلات
هرچی تو واچی قبول مَکَرُن ***امر فرمانت بَجا ماوَرُون
معلوم بی جَلام زورِ پیلتن ***جه ضربِ زور باهوی تهمتن
شهد سیلەء تو نه بیخ دندان ***محالن برشو تا آخر زمان
حقاً پیلتن رموزت راستَن ***باوتَن وَ زال تو داوِت واستن (موکری2002: 28).

هەر پەیوەست بە نووسین و گێڕانەوە فرە چەشنەکانی بۆ داستانی "ڕۆستەم" کە چەندین نوسخە و بەرهەمی چیرۆکی داستانی تەنیا لە دیالێکتی گۆراندا لێ کەوتووەتەوە، پێویستە ئاماژە بە کتێبی (شانامەی کوردی -چیرۆکی ڕۆستەم و زۆراب ، چوار دەقی جیاواز و یەك چیرۆك) بکەین کە ئامادەکار لە چوار سەرچاوەی جیاوازەوە و لە قەبارەی کتێبێکی (552) لاپەڕەییدا چیرۆکی "ڕۆستەم و زۆراب"ی هێناوە و ویڕای هەندێك کاری بەراوردکاری ، هەر چوارەمی دەستنووسەکەیە، چاپی کردووە .ئەم چیرۆکە شیعرییانە کە هەموویان بە شێوە ی دیالێکتی گۆرانن و لە هەزاران بەیت شیعر پێکهاتوون و سەرڕێژن لە جوانی ، بەڵام هیچکامیان ئەو نوسخەی د.موکری نییە ؛کە ئەمە ویڕای گرینگی بوونی چەندین نوسخەی دیکە ، بەڵگەی دەوڵەمەندیی ئەدەبیات و کلتوری ئەدەبی دیالێکتی گۆرانییە . (گۆدەرزی 2013: 50).

3- " خورشیدی خاوەر " :

مینۆرسکی ئەم چیرۆکەی وەك نموونەی یەکەم بۆ ژانری شیعری چیرۆکی هێناوەتەوە و لە بارەیەوە دەنووسێت : ((ئەم کتێبە باسی عشقی خورشید ئەکا امیری وولاتی (خاوەر) بە (خەرامان) ی کچی پاشای چین . مۆلفەکەی نەزانراوە کییە . وا گومان ئەکەم کە لە سەرەتای قرنی نوزدەهەما ژیابێ . ئەم شعرانەی خوارەوە اول قاقەزێکی خورشیدە کە بۆ (خەرامان) ی ناردوە.

قەلەم گرت وە دەس بەهروزی سەروەر ***نویسا جواو نازداری کیشوەر
سەرنامە وە آو تەلا إنشا کرد ***أول اسمی زات مشکل گوشا کرد
(مینۆرسکی1944 :3).

دواتر مینۆرسکی ناوی چیرۆکەکانی (لەیلی و مەجنون ، خسروو شیرین ، فرهاد و شیرین ، بارام و گوڵەنام ، هەفت خوانی روستم ، سهراب و روستم ، جهانگیر و روستم ، کتابی خاوەران ، کتابی محمد کوری حنیفە ، نادر و توپال ، جەنگی مەلەخ با آتش مەلوچ) دەهێنێ و ئاماژە بە چەند بەیتێکی شیعریان دەدات ، تەنیا کەمێك لەوانە ڕووداوەکانی نێو چیرۆکەکە دەخەنە ڕوو ، لە نموونەی (بارام و گوڵەنام).

4-"بارام و گوڵەنام "

ف.ف.مینۆرسکی لە بارەی ناوەرکی ئەم چیرۆکەوە دەنووسێت : ((ئەمە باسی سەرگوزەشتی عشقی (بارام) ی کوری ملکی (کشوەر) ئەکا لەگەڵ گولەندامی ئەمیری چین .لە ئەوەلی قرنی نوزدەهەمی میلادی نوسراوە . سەرەکەی ئەمەیە:

جه عشقی یاوەر *** مەجوشا چون بەرق
جه دل مەکیشا *** نارەی وینەی بەرق)). (مینۆرسکی1944 :3- 10).

پەیوەست بەم چیرۆکە شیعرییەوە (ئنستیتیوتی کەلەپوری کورد-سلێمانی) لە کتێبێکی (376) لاپەڕەییدا ، سێ نوسخەی دەستخەتی ئەم چیرۆکە شیعرییەی چاپ کردووە کە هەرسێکیان بە دیالێکتی گۆرانن و لە هەزاران بەیت شیعر پێکهاتوون و ئامادەکاری کتێبی ئەم چیرۆکە شیعرییانە دەنووسێت : ((داستانی بارام و گوڵئەندام یەکێکە لەو داستانانەی کە لە کەرکووك و گەرمیانەوە تا کرماشان و لورستان و موکریان دەوترێتەوە . لە ناو نەتەوەکانی دراوسێی وەك فارس و تورك و تەنانەت لای بەلوچیش بە ناوی (بارام و گوڵئەندام) یان (بارام و گوڵخاتوون) هەیە. سەبارەت بە دەستخەتەکانی ئەم داستانە ، چەندین دەستخەتی جۆر بەجۆر هەیە و جگە لە دەستخەتێك کە بە شێوەزاری موکریانی نووسراوەتەوە و بە ناوی (بەهرام و گوڵئەندام) چاپ کراوە ، هەموو دەستخەتەکانی تر ، بە شێوەی کوردی گۆرانی نووسراونەتەوە)) . (کاکەیی2013 :9).

5-"چیرۆکە شیعرییەکانی خانای قوبادی" :

بێگومان ناکرێت باسی ژانری چیرۆکی شیعری (ئێپیك) بکەیت، بە تایبەتی لە دیالێکتی گۆراندا و باسی خانای قوبادی نەکەین، چونکە هیچ کەس بە وێنەی خانا لەم زەمینەدا پێشەنگیی بۆ خۆی نەپچرپووە .خانا چەندین بەرهەمی چیرۆکی شیعریی هەیە، لەوانە:

ا-شیرین و خوسرەو:

داستانێکی دڵداریی هاوبەشی نێو ترادسیۆنی ئەم ناوچەیە ،گەلانی ئەم ناوچەیە هێندە پێی ئاشنان کە ڕۆچووەتە نێو ڕیشە و دەرکەوتە کلتورییەکان و زمانی ڕۆژانە و پێویست بە ناساندنی ئێمە ناکات .بەزۆرێك لە زمانەکان و لەسەر دەستی شاعیرە مەزنەکان ئەم داستانە نووسراوەتەوە .لە زمانی کوردی بە شێوەی گۆرانی ،خانای قوبادی بە (5526) نووسیویەتەوە و لەسەرەتای شەستەکانی سەدەی ڕابردوودا محەمەدی مەلاکەریم ساغیکردووەتەوە و پێشەکی بۆ نووسیوە و فەرهەنگێکی بۆ ڕێکخستووە کە پتر لە (3200) وشەیە ،لە باسی ئەم شاکارەدا دەڵێت : ((شیرین و خوسرەوی خانای قوبادی ،وەك لە خوێندنەوەی تێکستەکەیەوە بۆ هەر (گۆرانیی) زانێك دەرئەکەوێ ،تەنها چیرۆکێکی دڵداریی شیرین و خوسرەو و کارەساتی فەرهاد و سەرئەنجامی تراژیدیاییان و خۆ تێ هەڵقورتاندنی پڕ لە نەگبەتیی شێرۆیەی کوڕی خوسرەو نیە لە ژیانی باوکیا .بەر لە هەرچی شاکارێکی ئەدەبییە لە شێوەی داستانێکا ئەوەی فارسیی و گۆرانیی بزانێ و بەراوردێکی خوسرەو و شیرینەکەی شاعیری بەناوبانگی بەدایك کورد و بە باوك ئازەربایجانی و بەزمانی ئەدەب فارسیی (نیظامی گەنجەوی) بکا لەگەڵ ئەم کارەی شاعیرێکی ناو و نیشان کورد کردوویەتی کە بە داخەوە هەر ئەوەندەی لێ ئەزانیین پێی ئەڵێن (خانای قوبادی) ، یاخود وەك خۆی لە شوێنێکی کتێبەکەیا بە خۆی ئەڵێ (خانای خان قوباد) ،بۆی دەرئەکەوێ کارەکەی نیزامی گەنجەوی لە چاو کارەکەی ئەما وەك ئەسکاڵتێك دێتە پێش چاو خانا بە پیشاندانی دیمەنی جوان و وەصفی ورد و دەربڕ و ڕەوان بێژییانە گۆشت و دەمار و پێستی پێ پۆشییێ و خوێنی تێ زاندبێ و گیانی کردبێ بە بەرا ...)) .(قوبادی 1975 : 9) . ئەمەش نموونەی چەند بەیتێك لەو داستانەیە:

یاڕەب بە فیراق فەرهاد کۆکەن!
بەخورشید حوسن شیرین ئەرمەن!
بە ئیستیلای عەشق خوسرەو پەروێز!
بە خۆش خیرامیی گوڵ گوون و شەبدێز!
بە خامەی موشکین شاپوور چینیی!
بە ناز شیرین ،بەو نازەنینیی ! (قوبادی 1975 : 14).

ب-"یوسف و زلیخا " :

ئەم چیرۆکە کە زادەی میتۆلۆژیای ئاینیی ڕۆژهەڵاتە و لە کلتور و ترادسیۆنی هاوبەشی گەلانی ئەم ناوچەیەدا ئامادەیی هەیە و لێرەدا پێویست بە گێڕانەوەی ناکات ، بە چەندین شێواز لە لایەن زمانە جیاوازەکانی نەتەوەکانی ئەم ترادسیۆنەوە گوزارشتی لێ کراوە . خانای قوبادی یەکێکە لەو شاعیرانەی دەست ڕەنگینی خۆی تاقیکردوەتەوە و بە شێوەزاری گۆرانی و لە قاڵبی هەزاران بەیت شیعردا دایڕشتووەتەوە . وێرای ئەوەی کاریگەری فارسەکانی لەسەرە و تەنانەت ناونیشانە سەرەکییەکان بە زمانی فارسین ، بەڵام ئەوە هیچ لە تایبەتمەندیی کورد و گۆرانی بوونی کەم ناکاتەوە و وەك شاکارێك لە پلەی داناگرێ . حەکیم مەلا ساڵح لە کتێبێکی قەبارە (438) لاپەڕەییدا بووژانەوە و لێکدانەوەی بۆ کردووە و چاپی کردووە . لە سەرەتاوە بەم جۆرە دەست پێ دەکات:

سەڕڕافی لاڵ سەنج دەریای مەعانی *** گۆش بدەر بە سونع دانای ڕەببانی
بە قەولی ڕاویی تەواریخ بەستە *** بەی تەور ویەردەن بەستە و شکستە
(قوبادی 2006 : 25)

ج- سوڵتان ئیبراهیم و نۆش ئافەرین:

ئەم چیرۆکە شیعرییە حەمەڕەشی ئەمینی کۆی کردووەتەوە و دایڕشتووەتەوە و لە کتێبێکی قەبارە (448) لاپەڕەییدا چاپ کراوە ، لە هەزاران بەیت شیعر پیکهاتووە و بە شێوەی دیالێکتی گۆرانییە. سەبارەت بەم چیرۆکە شیعرییە نووسراوە : ((ئەم چیرۆکە شیعرە یەکێ لەو بەسەرهاتە نایابانەیە لە ئەدەبیاتی کوردیدا کە دەچێتە نێو بابەتی ئەفسانە و زیاتر باسی جن ، دێو ، پەری ، سیحر ، جادوو و تەلیسم دەکات .....با ئەوەش بڵێم ئەو کەسەی کە ئەم چیرۆکەی خانای نووسیوەتەوە ، ناوی حەسەن بووە کە لە چەند بەندێکی سەرەتادا ناوی خۆی لە باتی ناوی خانا هێناوە ، بەڵام کە گەیشتووەتە ئەو شوێنانەی کە خانا نووسیویە (خانای خان قوباد) ئیدی لەبەر کەم دەسەڵاتیی بووە یان هەر هۆیەکی تر پێی نەکراوە بیگۆڕێ و وەك خۆی نووسیویەتییەوە .....)) .(قوبادی 2011 :6) . ئەمینی بە (37) لاپەڕە کورتەی ڕووداوەکانی چیرۆکە شیعرییەکە لە پێشەکیی کتێبەکەیدا بۆ گێڕاوینەتەوە ، کە بێگومان ئێمە لێرەدا دەرفەتی ئەوەمان نییە وەك خۆی بینووسینەوە بە ڵکو بە کورتی باسی دەکەین : ((ئەم بەسەر هاتە ئەگەرچی لە دوو وڵاتی دوور لە یەکی وەك چین و سووریا (دیمەشق) دا روو دەدا ، ئەویش شازادەی چینی بە ناوی سوڵتان ئیبراهیم ، عاشق و سەرهەڵگرتووی کچە شازادەی دیمەشق بە ناوی نۆش ئافەرین دەبێ)).(قوبادی2011 :10).......شای باوکی نۆش ئافەرین ، داوا لە سەرجەم شازادەکانی دونیا دەکات بێن و بەختی خۆیان تاقی بکەنەوە و هەوڵی بە دەستهێنانی نۆش ئافەرین بدەن ؛ سوڵتان ئیبراهیم کە تەنیا بە وێنە نۆش ئافەرینی دیوە ، عاشقی دەبێ و بە ئامانجی بە دەستهێنانی نۆش ئافەرین سەری خۆی هەڵدەگرێ و ئەگەرچی کێشە و ململانێی زۆری دێتە ڕێگا ، بەڵام وەك قارەمانێك و جوامێرانە بەسەر هەموو کۆسپ و نەیارەکانیدا زاڵ دەبێ و لە کۆتاییدا لەگەڵ نوش ئافەرین بەیەك دەگەن . (قوبادی 2011 : 10-47) .ئەم هەزاران بەیتە چیرۆکە شیعرییە بەم چەند بەیتە دەست پێ دەکات:

واتن شازادە شەیدای شوور عەشق *** نیشت وە تۆی کەشتی لوا پەی دەمشق
وەتاج و تۆمار ، جوقەی شا قەسەم*** ڕاستی هەر ئیدەن بێ زیاد و بێ کەم (خانای قوبادی:2011ز ،ل51).

د-لەیلا و مەجنوون:

بەڵگە نەویستە ئەم چیرۆکە لە کلتور و فۆلکلۆر و ئەدەبی عەرەبییەوە هاتووەتە ناو ئەدەبیاتی گەلانی ناوچەکە و بەر بڵاوە ، باسی عەشقی قەیسی عامرییە بۆ لەیلا...، خانای قوبادیش ئەگەرچی لە فارسییە وە و بە کاریگەریی نیزامی گەنجەوی ،بەرهەمەکەی خۆی نووسیوە ، بەڵام وەستایی و دانایی خۆیی تەواو تێدا سەلماندووە بە جۆرێك ڕای لەو چەشنە هەیە کە لە ڕووی هێزی دەربڕینەوە خانا کێبڕکێیی لەگەڵ نیزامیدا کردووە و بە ئاشکراش نەبێت ،نیازی شان لە شان دانی ئەمی هەبووە .ئەمەش یەکێکە لەو چەمکانەی دەقئاوێزان کە شاعیری نەوەی دواتر دەیەوێت بۆ ڕازاندنەوەی "موزاییکی دەق" کێبڕکییەکی ئاشکرا یان شاراوە لەگەڵ شاعیرانی پێش خۆیدا بکات .ئەدەبناس حەکیمی مەلا ساڵح دە ڵێت : ((خانا هەرچەندە ناوەڕۆکی بەرهەمەکانی لە نیزامی وەرگرتووە ، بەڵام بە هەستێکی کوردانە و قەڵەمێکی سیحراوییەوە بە جۆرێ دایڕشتووەتەوە کە هێندێ جار لە نیزامی سەرکەوتووترە و مرۆڤ وا هەست دەکا نیزامی ئەو چیرۆکەی لە خانا وەرگرتووە . خوێنەری باش تێ دەگا نیزامی زۆرتر بایەخی بە گێڕانەوەی چیرۆکەکە داوە ، بەڵام خانا زۆرتر بایەخی بە ئەدەبیات و شیعرییەت دەدا . خانا هەتا کێشی چیرۆکەکەشی گۆڕیوە و هێناویەتیە سەر دەبڕگەیی باوی

کوردەواری . خانا ئەگەرچی نیزامی خۆش ویستووە و ڕێزی لێ گرتووە . بەڵام بە ڕاشکاوی دەڵێ کە نیزامیش وەکو من وەرگێڕە و ئەویش ئەم چیرۆکانەی لە کەسێکی تر وەرگرتووە:

نیزامی جە قەوڵ داناى بەغدادی *** وەی تەورە ڕێژان تەرح ئوستادی
نیزامی جە قەوڵ بەغدادی سەلام *** وەی تەور تەنزیم کەرد ئی شیرین کەلام
نیزامی جە قەوڵ بەغدادی سەلام *** وەی تەورە کەردەن ئیبتیدای کەلام

لەیلێ و مەجنوونی نیزامی نزدیك بە (4600) بەیتە ، بەڵام خانا شاخ وبەرگی ئیزافەی لێ دادڕیووە و لە هەرکوێ هەستی بە درێژدادڕی کردبێ ، چیرۆکەکەی کورت کردووەتەوە و لە هەر جێگەیەکیش بە باشی زانیوە هەناسەی درێژ کردووەتەوە . سەر ئەنجام لە (1644) بەیتدا تەواوی کردووە)) .(قوبادی:2011ز ، ل26).

دووەم -شیعری گۆرانی (لیریك):

ڤ.ف.مینۆرسکی لە ڕووی ژانرەوە شیعری دیالێکتی گۆرانیی بۆ سێ چەشن پۆلێنکردووە ، کە ئێمە لێرەدا کردوومانە بە بنەما ، دوا چەشن باسی شیعری گۆرانی -لیریك دەکات . ئێمە لێرەدا چەند پێناسەیەکی لیریك دەهێنینەوە و دواتر دێینە سەر باسی تایبەتمەندییەکانی لیریك لە ئەدەبیاتی گۆرانیدا.

لە زانستی ئەدەبناسیدا ، زاراوەی "لیریك" یەکێکە لە چوار چەشنە سەرەکییەکانی شیعر کە ئامانج لە پۆلێنکردنی ، پێناسەکردن و دەرخستنی تایبەتمەندییەکانییەتی . تیۆریی چەشنی ئەدەبی هەوڵێکە لە پێناو ئەم پۆلێنبەندییە . چەشنە ئەدەبییەکان هەرکامیان بگریت، هەڵگری تایبەتمەندی و یاسای تایبەت بە خۆیەتی ، بۆ نموونە شیعری گۆرانی ، کە ئەنجامی سەرڕێژبوونی هەست و سۆزی کەسییە و (من) ی شاعیر چەقی بەرهەمی شیعری ئەم چەشنەیە و ئەم پۆلێنەش باشترین شێوازە بۆ ناسین و ناساندنی ؛بۆ نموونە توێژەری ئێرانی د.ئیسماعیل حاکمی دەڵێت : ((سوودی سەرەکی کاری دابەشکردنی بەرهەمە ئەدەبییەکان لە سەر بنەمای ژانر ، ئەوەیە کە دەتوانین توێژینەوە لە پاڵنەر و مۆتیڤی ژانرێك لە قۆناغێك دا بکەین . کاتێك بۆ نموونە بزانین لیریك چییە و هەل و مەرجی مێژوویی و کۆمەڵایەتیی هەبوونی چییە ، بە ئاسانی دەتوانین پەی بە هۆکارەکانی لاوازی و سەرەو لێژبوونەوە یان بە ترۆپك و لوتکە گەیشتنی لە هەر قۆناغ و سەردەمێك دا بەرین)) . (حاکمی :2018: 3)

لە (فرهنگ اصطلاحات ادبی) دا ، لە پێناسەی لیریکدا دەنووسێت:
((شیعری گۆرانی (غنائی) Poetry Lyrical
گۆرانی لە زمانەوانیدا سروود و ئاوازە و دەزگایە و لە عەرەبیدا بە مانای ئاوازوتن و مۆسیقا دێت .(غناء) بەمانای (تغنی) گۆرانی وتن و ئاوازچڕین دێت و ئەوەش لە حاڵەتێکدا بەرجەستەدەبێت کە ئاوازەکانی لە شیعرەکەوە و هاوکات بە چەپڵەلێدانەوە بێت و ئەمەش جۆرە یارییەکە .هەروەك فارسی ، لە فەرهەنگە زمانەوانییەکانی زمانە ئەورووپاییەکانیشدا ، بە شیعرێکیان وتووە گۆرانی کە لەگەڵ جۆرێك لە چەنگ (lyre)وتراوە .لەڕووی ناوەڕۆکەوە شیعری گۆرانی نە ئەکشنە و نە گێڕانەوە ،بەڵکو وێناکردن و گۆشکردنی ئەحواڵ و پەیپێبردنە دەروونیەکانە .بابەت و ناوەڕۆکەکەی باسی هەست و سۆزی قسەکەرێکە کە مەرج نییە خودی شاعیر بێت). ((داد :1390 :31).

هەروەها لە فەرهەنگی (نظریە و نقد ادبی) دا بەم جۆرە پێناسەی شیعری لیریکی دەکات:
((شیعری گۆرانی ،(غنایی ،تغزلی ،رامشی)، : (lyric)هەرجۆرە شیعرێکی کورت کە تەنیا و بە دیاریکراوی دەربڕینەکانی (کە لە ئەزموونەوە سەرچاوەی گرتووە) کەسێك یاخود تاکێك دەخاتەڕوو، بە واتایەکی دیکە، گێڕەوەی ئەو تەنیا یەك کەسە .ئەم چەشنە شیعرانە ، گوزارشت لە بینراوەکان و حاڵەتە زەینی و هەستپێکردنەکانی بێژەرەکەی دەکات . زۆربەی کات گێڕەوەی ئەوانە (من)ە ، بەڵام (من) لەم شیعرانەدا بە زەروور، خودی شاعیر نییە . (جان پك) و (مارتین کویل) ، دەڵێن: لە شیعری گۆرانیدا هەمیشە جۆرێك لە بەرامبەریەکی یا دژیەکی دەخرێتەڕوو : بۆ نموونە دژیەکبوونی جوانی و ژیانی عاشقانە و ژیانی خاڵی لە عیشق ،یاخود دژیەکی شەڕ و ترس لەگەڵ ئاسودەیی و ئاشتی و ئارامی)) .(سبزیان + کزازی : 1388 :308).

هەر سەبارەت بەم چەمکە ئەدەبناسی جیهانی پیتەر هالبێرگ، دەڵێت : ((زۆر گرانە لە شیعری لیریکی بدوێیت و هەڵیسەنگێنیت و لە جوغزێکی سنووردارداا ،کە لە سەر بنەمای هۆ و "پرسی لۆجیکی "بەرز بکرێتەوە ،نیشانی بدەیت و بینرخێنیت . ڕاستییەکەی زۆر ئاڵۆزە بە بەڵگە و سەلماندن لە بەرهەمی لیریکی بدوێیت ، چۆن مرۆڤ دەتوانێ زمانی ڕۆح شی بکاتەوە ؟)) .(هاڵبێرگ :2018 : 41).

تایبەتمەندییەکانی شیعری لیریکیی هەورامی:

لەترادسیۆنی ئەدەبیاتی هەورامیدا، شیعری هەورامی بە گشتی و تەنانەت شیعری ئایینیشی وەك قاڵب و ئاواز و زۆر تایبەتمەندیی دیکەی دەچێتە خانەی لیریکەوە ،دەربارەی ئەمە ڤ.ف.مینۆرسکی ڕای وایە :((کلامەکانی دینی لە شعری چیروکی و غنائی جیاواز نەبو ، زۆر جار ویستراوە لەسەر یەك قافیە غزلیکی دریژ بنوسری ، بەلام کلامەکان زور عبارەت بوە لە چەند بیتیکی شعر کە لە اخر هەر بیتیك (دەوریك) تکرار کراوەتەوە . کلامەکان لەگەل ساز و تارا بە گورانی ووتراوە)). (مینورسکی 1944 :16).

لە ئایینی یارساندا کە قۆناغی گەشەو جێگیربوونی ئەدەبیاتی گۆرانە بەگشتی و شیعری لیریکە بە تایبەتی ، پیر و باباکانی یارسان بەگشتی ڕێنمایی وجیهانبینیی ئاینیی خۆیان بە شیعر و بە شێوەزاری گۆرانی نووسیووە و لەم بارەوە ئەدەبناسێك دەڵێت : ((لەوانە شیعر و هۆنراوەی زۆر لە بابەتی ناساندنی پایە و بنەماکانی ئاینی یارسان بە زمانی هەورامی بەجێ ماوە ، کە فۆرم و بونیاد و پێکهاتەی کێش و زمانیی -یان تەواو هاوشێوەیە لەگەڵ هۆنراوە دە هیجائی-یەکانی هورموزگان و شێوەی ئاوازی هەورامی)) . (محەمەدپور 1392 :31).

لەم فاکتەرەوە کە گەیاندنی پەیامی ئاینی بەگوێی خەڵکی دەبێتە ئامانج ، ئەوا زمانی گەیاندنەکە جۆرێك تایبەتمەندیی پێ دەدرێت کە خودی گەیاندنەکە ئاسان بکات و بەسانایی وەربگیرێت ،د.مارف خەزنەدار پێی وایە :((لیریکی خۆماڵی لە زمانی ستانداردی خەڵکی کوردەوە نزیکە ، لەبەر ئەوە دەشێ " شیعری میللی " یشی پێ بڵێین . زیاتر شاعیران ئەم شێوەیان گرتووە بۆ ئەوەی دەنگی خۆیان بگەیێننە زۆربەی خەڵکی)) . (خەزنەدار 2010 : 195).

باسکردنی تایبەتمەندیی زمانی و شێوەی دەربڕینی شیعری لیریکی هەورامی ، وەك ستایلی ترادسیۆنێك ، دەبێتە پێداویستیی دەسپێکی ئەم بەشە گشتییەی شێوازەکە ؛ بەڵام بەر لەوە گریمانەیەکی پەیوەست بە جوگرافیای ناوچەکە هەیە کە مەزەندە دەکرێت ڕۆڵی لە ڕەنگرێژکردنی تایبەتمەندییەکاندا بووبێت،ئەویش داخراویی ناوچەکە و کەمیی پەیوەندی و وەرنەگرتنی کاریگەرییە لە دەرەوەی خۆی ، وەك پاڵپشتییەك بۆ ئەم

بۆچوونە ،ڕای محەمەد پوور دەهێنینەوە کە دەڵێت :((پابەندبوون بە نەریتی دێرینەی ئەدەبی ، لاسایی شاعیرانی کاریگەر ،گۆشەگیری و دابڕان ،سنووورداریی سەرچاوەکان ،کەمبوونی پەیوەندییەکان و جیاوازیی پێکهاتەیی لەگەڵ شێوەزارەکانی دیکەی نێو زمانی کوردی ...لە یەك چەشن نەبوونی فۆرم ،ناوڕۆك و جیهانبینی شاعیرانی هەورامی بێ کاریگەری نەبووە و سەرجەم ئەم فاکتەرانە بوونەتە هۆی ئەوەی کە بە گشتی شاعیران کەمتر لە هەل و مەرجی دەرەوەی هەورامان و کوردستان کاریگەری وەرگرن و فاکتەری کاریگەری دەرەکی سەر ئەوان زیاتر ئیلهامی لە سروشتی هەورامان و فەزای خۆماڵی و نەریتی باوی ئەدەبی خودی دا سنووردار بووە)) . (محەمەدپوور 1392 :10) . تەنانەت گریمانەی ئەوەش دەکرێت کە کاریگەریی دەسەڵاتی سیاسی و ڕووداوە سیاسییەکانیشی لەسەر نەبووبێت ، ئەدەبناسی ناوبراو لەسەر گریمانە و ڕاکانی بەردەوام دەبێت و دەڵێت :((ئەگەرچی زمانی کوردیی هەورامی خۆی سەردەمێك زمانی ئەدەبی دەربار بووە ، بەڵام شاعیرە دیار و بەرچاوەکانی قۆناغە جیاوازەکان بە شێوەیەکی ڕێژەیی ،کەمتر کاریگەر بوون بە هەل و مەرجە سیاسییەکەی سەردەمی خۆیان ؛ بەڵکو لە گەشتی دەروونیی خۆیان و (تمسك) دەستگرتن بە ڕەفتار و (مکاشفە)ی خودی خۆیانەوە دەستیان بە ستایلێکی تایبەت بە خۆیان لە دەربڕینی شیعریدا گەیشتووە و شوێنکەوتووەکانیشیان لاسایی شێوەکانی ئەوانیان کردووەتەوە و گرتوویانەتە بەر ، لەبەر ئەم بەڵگە و هۆکارەیە کە ئەم ڕێبازە ئەدەبییە ،وەك هێڵێکی بەردەوام و قۆناغ بە قۆناغ ، یەك دەست و یەك ئاواز هەنگاوی ناوە ......هەرئەمەش هۆکارێکی گرنگە کە ئەم چەشنە شیعرەی جیاکردووەتەوە لە شیعری فارسی و بووەتە هۆی ئەوەی لە سەبك و شێوازە باوەکانی سەردەمە جیاوازەکانی شیعری فارسی پەیڕەوی نەکات و خۆی هەڵگری نەریتێکی ئەدەبیی تایبەت و خولقێنراوی سەربەخۆی خۆی بێت)) . (محەمەدپور 1392 :10).

لەتایبەتمەندییەکانی لیریکی هەورامی لە ڕووی شێوە و زمانی شیعرییەوە دەتوانین ئەم خاڵانە بە کورتی بخەینە ڕوو:

1-فۆلکلۆر و زمانی زارەکیی خەڵکی بووەتە زمانی شیعری:

ئاماژەمان بەوەدا کە شێوە زمانی گۆران زمانی دەربڕی مەبەستی ئاینی بووە کە بێگومان ئاین ڕووی پەیامی لە هەموانە بە گشتی و بۆ ئەو مەبەستەش لە دووی زمان و شێوەی گشتیی دەربڕین دەگەڕێت ، هەر بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتری ئەم تایبەتمەندییەی شیعری گۆرانی (هەورامی) ئەم بۆچوونەش دەهێنینەوە کە د ەڵێت :((لیریکی بە دیالێکتی گۆرانی نووسراو ، بە پێچەوانەی ئەو شیعرە کوردییەی کە لەسەر بناغەی شیعری کلاسیکیی عەرەبی -فارسی و یاسا و ڕێسا ڕەوانبێژییەکانی دامەزراوە ، بنەماکەی فۆلکلۆری کوردییە ، چ لە ڕووی کێش و سەروا و چ لە ڕووی زمان و هەندێ ڕووخساری هونەریی تری ئەدەبی زارەکییەوە .....)) . (محەمەد 2007 :8).

هەر ئەم تایبەتمەندییە (لەگەڵ کۆمەڵێ هۆکار و تایبەتمەندی دیکەدا کە دواتر و لە خاڵی سەربەخۆدا ئاماژەیان پێ دەدەین) ، بووەتە هۆی ئەوەی گریمانەی ڕەگەزەکانی ڕۆمانتیکییەت لە شیعری لیریکی هەورامیدا بکرێت، چونکە شیعری ڕۆمانتیکیش لە ڕەهەندێکییەوە گەڕانەوە بوو بۆ زمانی زارەکی و شێوەی دەربڕینی فۆلکلۆری ناوچەیی .ئەدەبناسی ناسراوی ئێرانی سیروس شمیسا دەڵێت : ((لە سەدەکانی ناوەڕاستدا ، بە زمانە ناوچەییەکانی جیابووە وە لە زمانی لاتین-یان دەگووت(ڕۆمانس Romance)لاتینی ، زمانی زانست بوو و خەڵکی ئاسایی نەیاندەزانی . نەجیبزادە و خەڵکە تایبەتەکە ،بەرهەمە زانستی و ئاینییەکانی خۆیان بەم زمانە دەنووسی ....بەڵام داستان و شیعرەکانیان بە زمانی زگماکیان دەنووسی کە بەوانە دەوترا ڕۆمانتیك ، واتە دەدرایە پاڵ ڕۆمانس (En romancier) . بە واتای نووسراو و وەرگێڕدراو بەم زمانە ناوچەییانە و بەو مانایە دەهات کە لای کۆی خەڵکی بەگشتی پەسەندکراو)) . (شمیسا 1390 :62). لەم خاڵەدا مەبەستمان و جەختمان لەسەر ئەو زمانە میللییەیە کە دەربڕی ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی چینی تازە گەشەکردووی نێو کۆمەڵ بووە ،هەروەها وتراوە :((لە شیعری دیالێکتی گۆرانیدا هەندێ لەو ڕەگەز و ڕواڵەتانەی کە تایبەتمەندن بە شیعری ڕۆمانتیکی هەن ، وەك : حوزوورێکی بەرچاوی سرووشت ، سوڕانەوە بە دەوری خود و هەست و نەست و ئەندێشەکانیدا ، نزیکیی لە بونیادی هونەری و زمانی ئەدەبی میللی ...هتد)) . (محەمەد 2007 :8) . بەڵام نووسەری ئەم چەند دێرەی کۆتایی بۆ ئەوەی دەرئەنجامی هەڵە کەڵکە نەکرێت لەسەر ڕاکەی ، دەنووسێت: ((هەرچەندە ئەم ئەدەبە لە ڕووی مێژووییەوە پێش پەیدابوونی قوتابخانە -ڕێبازی ڕۆمانتیکییە (کۆتایی سەدەی هەژدەیەم و سەرەتای سەدەی نۆزدەیەم) لە ئەدەبی ئەوروپاییدا . ئێمەش مەبەستمان ئەوە نییە ، کە بڵێین بەو فراوانییە و لەو ئاستەدا ڕۆمانتیکییەت لە ئەدەبی کوردیدا هەبووە (شایەنی باسە ، ئەو شاعیرە ئەورووپاییانەش کە بەرهەمەکانیان سەر بەم قۆناغەیە ، خۆیان قەت ئەم زاراوەیەیان بەکارنەهێناوە و دواتر لەلایەن توێژەرانەوە پەیدابووە)) . (محەمەد 2007 :8).

2-کێشی هیجائی(سیلابی):

کێشی هیجائی ، تایبەتمەندییەکی دیکەی فۆلکلۆری و ڕەسەنی نێو شیعری کلاسیکی هەورامییە ، ((شیعری زمانی کوردی "هەورامی" لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە تا ئەمڕۆ، وەك پیاو چاکانی دێرینی خۆی ، لە سەر بنەمای شێوەی هیجائی وتراوە)) . (محەمەدپوور 1381 : 50).

د.مارف خەزنەدار وەك زۆر لێکۆڵەری دیکەی بواری ئەدەبناسی بە کێشی (خۆماڵی) ناوی دەبات و دەنووسێت : ((شیعری لیریکی خۆماڵی بە هەموو بابەتەکانییەوە لە دیالێکتەکانی گۆرانی و کرمانجیی سەروو دا نموونەیێکی ڕەسەنە لە ئەدەبی کوردی دا , زۆربەی لەسەر بنچینەی بەند دەهۆنرێتەوە ، هەر بەندی بە شێوەی دوو بەیت دەکەوێتە ڕوو ، ئەم بابەتە شیعرە هیچ پێوەندییێکی بە کێشی عەرووزەوە نییە ، بەڵکو لە سەر کێشی سیلابی خۆماڵی دەکێشرێ ، کە ئەمیش واتە خۆماڵی کوردی لەگەڵ کێشی زمانە هێندۆئەوروپی و گرووپەکانی تری لە زمانانی هیندۆئیرانی لە یەك ڕەگ و ڕیشەن ، کێشی بنچینەیی سیلاب بە تایبەتی لە دیالێکتی گۆرانی دە کەرتییە و وەستان لە ناوەڕاست دایە . ئەمە کێشی هەرە باوی شیعری فۆلکلۆری کوردییە لە هەموو دیالێکتەکانی زمانی کوردی دا . هەرچی قافیەشە لە سەر بنجی جووت قافیە دادەمەزرێ ، واتە دووایی نیوە دێڕی یەکەم لەگەڵ نیوە دێڕی دووەم لە هەر دێڕە شیعرێك دا لەسەر یەك قافیە دەبێ (ا ا ب ب ج ج ....) .)) . (خەزنەدار 2010 : 184).

کێشی هیجائی ،لە شیعری لیریکیی هەورامیدا ، حاڵەتێکی ڕاگوزەر نییە و سەپێندراوی کلتورێکی دیکە نییە بەڵکو هەڵقوڵاوی نێو مێژوو و تایبەتمەندیی ڕەسەنی مێژوویی ئەدەبیمانە.

کێشی هیجائییش کە تایبەتمەندیی دیاری شیعری خۆماڵی و ڕەسەنی کوردی - هەورامییە ، بۆ دووجۆر پۆلێن دەکرێت یاخود لە دوو ئاستدا بەرچاو دەکەوێت : ((کێش-ی هیجائی لە شیعری کوردی دا ، بە گشتی بۆ دوو ئاست پۆلێن دەکرێت : یەکەمیان ، کێشی هیجائی شیعری فۆلکلۆری (لە نموونەی گۆرانی ناوچەیی، بەیتی فۆلکلۆری ،حەیران ، لاوك ، سیاچەمانە) و دووەمیان ، کێشی هیجائی لە شیعری

فەرمی دا ؛ کە ئەم شێوازە تایبەتمەندییەتی شیعری هەورامییە ، هەر لە دێرینەوە تا ئەمڕۆ ...)) . (محەمەدپور 1381 :53).

3-تایبەتمەندیی کێشی هیجائی لە ڕووی مۆسیقیبوونەوە (ئاوازدارییەوە):

کێش لە سەرەکیترین پێکهێنەرەکانی بونیادی شیعرە و جگە لەوەی بزوێنەری هێزی خەیاڵی شاعیرە ، هۆکاری سەرنج ڕاکێشان و کەمەندکێش کردنی بیسەر یان خوێنەریشە ، لە ڕاستیدا شیعر بە بێ کێش هیچ نییە جگە لە پەخشان . مۆسیقا لەگەڵ سروشتی مرۆڤدا شێلراوە ، بە بە ڵگەی ئەوەی ، وەك پێشتر باسمان کردووە، هیچ نەتەوەیەك نییە بەبێ مۆسیقا ئەگەرچی سەرچاوەی سەرهەڵدانی مۆسیقا لە کۆمەڵ و نەتەوەیەکەوە بۆ یەکێکیتر جیاواز بێت ،هەر محەمەدپوور لەم بارەیەوە دەڵێت: ((کێش چێژی مۆسیقی بەدیدەهێنێت و ئەمەش لە سروشتی مرۆڤدایە کە چێژی لێ دەبات و زمانی سۆزیش هەردەم کێشدارە ،هەروەها هاوسەنگی ترپە و هەڵچوونەکان ڕێك دەخات ،جەخت و سەرنج دەخاتە سەر وشە تایبەتەکانی هەر شیعرێك و تایبەتمەندییەتی کێش داربوونیان پێ دەبەخشێت)) . (محەمەد پوور 1381 :38) . شیعری هەورامی دەرئەنجامی بەکارهێنانی کێشی هیجائی پەنجە و هونەرییانە چنینی وشە و کەرەسە شیعرییەکان ،گوێ پڕ دەکات لە ئاوازی پڕ چێژ و گوێگر بەرەو خۆی کەمەندکێش دەکات ؛ ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی بەدوای هۆکاری ئەم نەمری و جادویی بوونەییدا بگەڕێن و لە وەڵامیش دا زۆر هۆکاری دەرەکی و ناوەکی و سەرەکی و لاوەکی خراونەتە ڕوو . هەندێك گریمانەی گێڕانەوەی بۆ نووسینەکانی دێرینی نێو تێکستەکانی ئاینی زەردەشتی دەکەن ،لە "فەرهەنگی ئینسکلۆپیدیایی ئەدەبی" دا هاتووە : ((لەهەندێك پارچەی هونەریدا شێوازی تایبەتمەندیی ئەفسانەیی و زۆر ڤیگەری شیعریدا ،ڕەگەزی سەروای سەرەتایی وەك"assonance" (سجع-هاوکێشی) ، "alliteration"(سجع استهلالی-لەیەکچوونی دەنگی سەرەتا) بەرچاو دەکەون ،هەروەها سەرتاپای "گاتاکان" کێشدارن بە سیلابی هەمەچەشنی(5) بڕگەیی .(فەرهەنگی ئینسکلۆپیدیایی ئەدەبی 1987 :10).دیارە هەر ئەوانەش سەرچاوەی ئاوازی شیعری دیالێکتی گۆرانی (هەورامی)ن ،چونکە ناوچەی گۆرانەکان بە گشتی زێد و مەڵبەندی ئەو کەلەپوورە دێرینە ئێرانییانە بووە و بە هیچ کلۆجێك ناکرێت شیعری هەورامی لەو میراتی باوانەی بێبەش بکرێت یان وەك هەموو سامانێکی تری وڵاتی کوردان بە چەپاو و تاڵان ببرێت ،هەر بۆیە هەندێ لێکۆڵەری دیکەش ئاماجیانە ئەم بابەتە وەك تایبەتمەندییەکی ڕەسەن و خۆماڵی بکەنە بەڵگەی لادان لە ڕێچکە و ڕەوتی کێشی خۆماڵی و ڕەسەنی کوردی ،هەر بۆ نموونە محەمەدپوور دەڵێت:((زمانەوان و توێژەران لەو باوەڕەدان کە ئاواز و تۆنی هەورامی (اورامن) شێوەیەکە لە ئاواز و دەربڕینی ئاوازگەلێکی (فهلویات) ی پارسەکان و بە زمانی پەهلەوی کە شیعری دانراو لەسەر ئەو ئاوازە لەسەر شێوازی یازدەی هیجائی بووە . لەم ڕوانگەوە ئورامن ، کۆنترە لە زانستی عەروز ، لەڕاستیدا عەروزناسان بۆ ئەوەی چنراوی ئەم کێشە بەرەو عەروز ئاراستە بکەن ؛هەوڵیان داوە فۆرمی مفاعیلن ،مفاعیلن ، فعولن(U--- U---U--) ی بەحری هەزەجی شەشی (محزوف) بۆ ئەو قاڵبە داتاشن . لەو ڕوانگەوە کە ئەم شێوازە، لە شیعری فۆلکلۆری و زمانی ڕۆشنبیریی گشتی یەوە سەرچاوەی گرتووە ،بە دەربڕینی ئاوازدار ناوزەد دەکرێت ، واتە پێویستیی دروستبوونی کێش لەوێوە دێت کە تا نەخوێنرێتەوە ،ناتوانرێ پەی بە نرخ و بەها یان ڕۆڵی (کیش) ەکەی ببرێت .زۆرێك لە توێژەرانی ئەم دووایيە، بە (شێوازی هەورامی لە ئاوازی کوردی) دا ناویان هێناوە ، لە دیدی ئەوانەوە "هەورامی " لە زمانی کوردی دا ، بە شێوازێکی تایبەتی (ئاوازچڕین) ناوزەد دەکرێت کە ڕەگ و ڕیشەی لە ڕابردوویەکی زۆر دووردا هەیە ؛ ئەمڕۆ جگە لە دەستەبژێرێك لە هونەرمەندانی کورد زمان کە نەوە بۆ نەوە گوازراوەتەوە بۆیان و فێری بوون ، کەسی تر ناتوانێت بەو شێوازە ئاواز بچڕێت)) .(محەمەدپوور 1392 :32).

ڕاو گریمانە زۆرن ،بەڵام ئەوەی لێی دڵنیاین ؛ شیعری هەورامی بەگشتی ، هەڵگری ئاوازێکی پڕ لە هەست و سۆزە . ئەم ئاوازە هەمووشتێك دەخاتە ژێر هەژموونی خۆیەوە و ڕەگەزی بنەڕەتی و سەرەکیشی دەرخستنی هاوسۆزییە لەوی دیکەدا ....شیعری هەورامی لەم ڕوانگەیەوە ، بەهۆی لایەنە هەستی و ئاوازە نەرم و فرە چەشن و چێژ بەخشەکەیەوە ، هەموو ئاستەکانی چێژبینی و سەلیقەداری ، قەناعەت و ڕازی دەکات ،هەروەك لە "صیدی عاشقانە سرای اورامان"دا هاتووە : ((جیهانێك کە شیعری هەورامی بە ڕووماندا دەیکاتەوە ، بە یەك ئاراستە و ئاست لەسەر دڵ و چاومان کاریگەری جێدەهێڵێت . ئەو تاڵییە زۆرەی کە لە شیعری کلاسیکی هەورامی دا دەبینرێت ، زۆرترین چێژ و سەرنج ڕاکێشانی ئەفسووناویمان بۆ بەرهەم دێنێت کە بە خوێندنەوەیان زیاتر دیدێکی تراژیدیمان دەست دەکەوێت تا دیدێکی کۆمەڵناسانە)). (صفریان+سجادی 1390: 46).

ئەگەرچی کێشی هیجائی ، هۆکارێکی سەرەکییە لە هێنانە بەرهەمی ئەو ئاستە لە تایبەتمەندیی ئاوازەیی ، بەڵام فاکتەرەکانی مۆسیقی بوونی شیعری لیریکی هەورامی تەنیا چەشنی کێش-ە شیعرییەکە نییە ، بەڵکو بە گشتی کەرەسە پێکهێنەرەکانی بونیادی شیعری هەورامی سیفەتی مۆسیقی بوونیان بە چەشنێکی تایبەت کردووەتە تایبەتمەندییەکی بەرچاوی ئەم شیعرە ،محەمەدپوور کە پێشتریش لە شوێن و سیاقی جیادا ئاماژەمان بە بۆچوونەکانی داوە دەڵێت:((کرکە -نەغمە ، وەك پرەنسیپێکی تایبەتی لە دەقی شێعر و مۆسیقای هۆرامی و توخمێکی جیاکەرەوە لە شێعری کوردی سۆرانی و فارسیدا ، کە مەبەستم ئەو هاماوە دەنگ یان ئەو هێشووە دەنگانەتە کە لە پێکهاتەی شێعری هێجاییدا ، بە هۆی چڕی فۆنێمەکان و شەپۆلە دەنگەکان ، مۆسیقای تایبەتی درووست دەکەن (دەنگ تەوەری) .....کە ئەم دیاردە نەگونجانی بڕگە کورت و درێژەکان دەشارێتەوە و خۆی لە کێشناسی عەرووزی -لە شیعری کلاسیکی کوردی سۆرانی و فارسیدا -جیا دەکاتەوە و دەبێتە کۆمپۆزسیۆن و ریتم بۆ شێعرەکە و ئاوازەکە ....)) .(محەمەدپوور 1388 :47) . کەواتە لە ئاستێکی بەرفراوانتردا شیعری لیریکی هەورامی ،هەڵگری "ڕیتم " ێکی مۆسیقییە کە نەك تەنیا "کێش" وەك مۆسیقای دەوەوەی شیعری ، بەڵکو کۆکەرەوەی چەندین فاکتەرە کە پێکەوە بووەتە هەڵگری ئەم سیفەتی ڕیتمە ناوازەیە کە لە ڕاستیدا ئاستی قووڵی ئاوازەکە دەچێتە جوغزی مۆسیقای ناوەوە ... هەروەك ئەدەبناس شاهۆ سەعید بابەتیانە ڕوونیکردووەتەوەو دەڵێت :((مەبەست لە ڕیتمی شیعریی پێکەوە گونجانی فۆنەتیکیی نێوان ڕووبەرەکانی دەنگ و بێدەنگی ، یان جووڵە و ئارامییە ، کە فەرمانێك لە بیستندا ئەنجامدەدا و کاریگەریی لەسەر وەرگر (خوێنەر-گوێگر) جێدێڵێ ، بەڵام ئەم پێناسە باوە بەگوێرەی ڕێچکە تازەکانی ڕەخنە و ئیستاتیکای شیعریی تەنها یەك جۆر لە ریتم دەگرێتەوە ، کە ئەویش ریتمی دەرەکییە ...ئەو ڕێچکانە پێیان وایە ڕیتمی دەرەکی تەنها یەك کۆڵەکەی شیعرە لەسەر ئاستی بیستن، بەڵام کۆڵەکەکەی دیکە ریتمی ناوەکییە کە هەردوو ئاستی بیستن و بینینی زەینییش دەگرێتەوە . ئەم ریتمە ناوەکییەش لەسەر بنەما نەریتیەکانی ریتمی چامەی شیعریی دانەمەزراوە ، بەڵکو ریتمێکی هەمەجۆرە و چەند دیاردەیەك لە خۆدەگرێ وەك هاوتەریبی ، دووبارە بوونەوە ، سترێس ، ئاوێزانی دەنگەکان و پیتەکان و پێکەوە گونجانی فۆنەتیکی)). (سەعید 2004: 18) . هەروەها ناوبراو لەسەر بنەمای بیرو ڕای تر ، تیشکۆی ئەم بۆچوونانە دەکات و لە دیدێکی تریشەوە ،کە هەمە لایەنەتر و بە برشتترە چەمکی ڕیتمی شیعری دەداتە بەر ڕۆشنایی :((بەڵام بە بڕوای کەسانێکی تر لە بواری جوانناسی و ڕەخنەی شیعرییدا ، پێکەوە گونجانی فۆنەتیکی تەنها

ئاستێکی دیارکراوی ڕیتمی ناوەکییە ، ئاستێکی تر لە ئارادایە دەکرێ بە بینینی زەینی وێنا بکرێ که لە ڕێگای (هارمۆنی کۆراڵئامێزی هەستەکان) ەوە بەرجەستە دەبێ . یان لە ڕێگەی توانای شاعیرەوە لە دامەزراندنی سترەکتۆرێکی زەینیی پێکهاتوو لە وێنە، رەنگ ، شوێن ، کات ، رووداو و دۆخی دەروونی و ....هتد . کە زۆرجار لە هاوتەریبی و هاودژیدا ، یان لە بەدوایەکدا هاتن و دووبارە بوونەوەدا دەچنە پەیوەندیی ریتمئامێزەوە یان بە پێچەوانەوە دەچنە نا پەیوەندی و پەشێوییەوە ، بە گوێرەی ئیحا دەروونییەکانی شاعیر)) . (سەعید 2004: 18) .لە ڕاستیدا ئەم بۆچوونە زیاتر لە چوارچێوەی ڕیتمی شیعرییدا قەتیس کراوە،کە بە ڕای ئێمە ،توێژەر دەبووایە ئاماژەی بەوە بکردایە کە ڕیتمیش لەو پرۆسەیەدا ئەرکێکی هەیە کە گونجان و هاوئاهەنگیی لە سەرجەمی دەقەکەدا پێکدەهێنێت و بەمەش ئاستی ئیستێتیکی بەرزدەکاتەوە و بەهایەکی شیعری دەداتە دەقەکە...

4-گۆڕین و بە هەورامیکردنی وشە لە شیعری هەورامیدا:

هەر لە چوارچێوەی چۆنیەتیی زمانی شیعریدا ، وێڕای بوونی تایبەتمەندیی لای هەر شاعیرێك ، خاڵی هاوبەشی گشتی هەیە کە دەبێتە تایبەتمەندیی گشتیی لیریکی هەورامی ؛ لەوانە بەکاربردنی وشەی عەرەبی و فارسی بەڵام شاعیرانی هەورامی بە جۆرێك ئەم وشانەیان گۆڕیووە ،دەشێ بوترێ کە کردوویاننە هەورامی . دیاردەیەکی سەرنجڕاکێشی تری شیعری هەورامی ،یان بڵێین مامەڵەی شاعیرانی هەورامان ،کە لە چوارچێوەی لیکسیکی شیعری وشەسازیدایە ،کە لە ڕاستیشدا لە زمانانی تریشدا ،نەك هەر لە زمانی شیعرییدا ،بەڵکو لە زمانی ئاسایی و ڕۆژانەشدا ئەو وشانەی کە ڕۆژگار و پێداویستی زمان لوولی داونەتە زمانێکی ترەوە ،ئەگەر شیاوبوویێت ،ئەوا گەلاڵە و نەقاڕییان کردووە و لەگەڵ یاسا و ڕێسای زمانەکەی خۆیاندا ساچاندوویانن ،هەربۆ نموونە سەیری ئەو هەموو وشە یۆنانی و لاتینییە بکە کە چوونەتە زمانە ئەورووپاییەکانی ئەم سەردەمەوە ،زیادپێوەنان نییە بوترێت ،ڕووبەرێکی فراوانی بنەمای لیکسیکیی ئەم زمانەیان پێکهێناوە و دیارە ئەوەش ئاشکرایە کە ئەوان ئەو دووزمانە :یۆنانی و لاتینی بە بنەوان و سەرچاوەی مێژوویی گەشەسەندنی زمانەکانی خۆیان دەزانن ...بۆیە شارەزا و لێکۆڵەری شیعری هەورامی ،عبدوڵڵای حەبیبی ،باش بۆی چووە کە دەڵێت :((....بەکارهێنانی وشەی عەرەبی و فارسی لە شیعری کلاسیکی هەورامیدا باوبووە و لەو سەردەمەدا بابەتی پاراستنی زمان لەگۆڕێدا نەبووە ، بەڵام بێسارانی هەوڵی داوە شیعرەکانی زیاتر هەورامیانە و بە زمانێکی ڕەوان بێت و ئەو وشە عەرەبییانەشی کە بەکاری بردوون لە شیعرەکانیدا بە جۆرێك گۆڕیونیی و کردوونی بە هەورامی ! ، بۆ نموونە : "مالووم " لە بری " مەعلووم " ، " ڕام " لەبری "ڕەحم " ، " زامەت " لەبری "زەحمەت ".... بێگومان ئەم گۆڕینەش بێ یاسا نەبووە و هەرکات پیتی (ح) یان (ع) گەیشتبێت بە پیتی دەنگداری (ە) ، ئەوا پێکەوە بوون بە (ا) . تەنانەت بۆ وشە فارسییەکانیش وای کردووە بۆ نموونە : "زەخم " ی کردووە بە " زام " . ئەم کارە لەدوای بێسارانی، بووە بە باو و ستایل لە دیوانی شاعیرەکانی وەك مەولەوی و ئەحمەدبەگی کۆماسی ...)) . (حەبیبی 1395 : 26-27) .لای سەییدی-یش هەمان حاڵەت بەرچاوو دەکەوێت بۆ نموونە "کروونێ " لەبری "قورعان " ، "ئەشك " لەبری " عەشق " ، "کەرار" لە بری "قەرار" ، "هەکڵ " لەبری "عەقڵ " ، "کیبڵە " لەبری " قیبلە"...بێگومان لای کۆماسی-ش نموونەی لەو چەشنە زۆرە.

ئەم تایبەتمەندییە دەمان گەیەنێتە هاوکێشەیەك کە بابەتی چۆنییەتیی مامەڵەی شاعیرانی هەورامییە لەگەڵ هەژموون و کاریگەریی زمانەکانی عەرەبی و فارسیدا ، نووسەری ڕەوانشادی هەورامان ،محەمەدی مەلا ساحیبیش دەربارەی لایەنێکی تری ئەم بایەخ و سوودبوونەی شاعیرانی هەورامان بە زمانی شیعرییان ڕووندەکاتەوە و دەڵێت :((بە پێچەوانەی هۆنەری شیوەکانی تر کە ناچاربوون بە زمانی ئەو فەرمانڕەوایانە بنووسن و بخوێنن و هۆنراوە بڵێن ،وە تا ڕادەیەك زمانەکەی خۆیان فەرامۆش بکەن . ئەگەر هۆنراوەیەك یا جۆرێکی تری وێژە (ئەدەب) یان ووتبێ بە شێوەی هەورامی بووە بە پەیڕەوی کردنی بوێژ و هۆنەرەکانی ناوچەی هەورامان)) . (مەلاصاحب 1968 :4).

5-ژانری لیریکی ئێپیکی یاخود ئێپیکی -لیریکی:

لە شیعری هەورامیدا ، چەشنێکی باوی شیعر هەیە کە وێڕای ئەوەی هەڵگری تایبەتمەندییە قاڵبییەکانی ژانری لیریکە ، لە هەمان کاتیشدا گێڕەوەی داستانێکی شیعرییە ، توێژەرانی شیعری گۆرانی (هەورامی) ئاماژەیان بەمە داوە ،هەربۆ نموونە ئەنوەر قادر محەمەد دەڵێت:((ئەوەی پەیوەندیی بە لیریکی دیالێکتی گۆرانییەوە هەبێت بە شێوەیەکی گشتی و بێسارانیش بە تایبەتی ، ئەوا بونیادێکی ئێپیك (داستانە شیعر) ئامێزی هەیە و زۆرجار وێنەکان زاوزێ دەکەن و بە شێوەیەکی ئۆرگانی تێهەڵکێشی یەکترین و بە لادیمەنەکانی بە شێوەیەکی هاوئاهەنگ بونیادی غەزەلەکە پێکدێنن ....)) . (محەمەد 2007 :9) ،ناوبراو لەم بارەیەوە بەردەوام دەبێت و باس لەوە دەکات کە تەنانەت دیالۆگ و هونەری گێڕانەوەی تێدایە و دەڵێت :((هەروەها شێوازێکی تری ئێپیك گێڕانەوەیە ، کە دیسانەوە شاعیر بەکاریهێناوە و ئاوا دەست پێ دەکات : (ئارۆ دیم ، ئارۆ شیم ، ئارۆ وێنەی وێم ...) . سەرەڕای ئەمانەش لە غەزەلەکاندا دیالۆگ هەیە ، لە نێوان شاعیر و خەزان ، شاعیر و نەمام ...هتد . ئەمەش هۆی دەوڵەمەندیی دیالێکتی گۆرانییە بە داستانە شیعری دڵداری و ئایینی و جەنگی ، واتە هەندی ڕەگەزی بونیادی داستانە شیعر گوێزراونەتەوە بۆ چوارچێوەی لیریك و سوودیان لێ وەرگیراوە)). (محەمەد 2007 :9).

ئەمەش بیرمان بۆ لای ئەوە دەبات ،کە ژانری داستان (ئێپیك) لە شیعری دیالێکتی گۆرانی (هەورامی)دا زاڵ و باو بووە .وەنەبێت ئەمە تەنیا لە ئەم ئەدەبەدا وابووبێت ،بەڵکو لە ئەدەبی دێرینی گەلانی تردا ،بۆ نموونە یۆنانیدا،کە باسی سەرەتای پەیدابوونی ئەدەبەکەیان دەکرێت ،یەکسەر ناوی هۆمیرۆس و هەردوو داستانی "ئیلیادە" و "ئۆدیسا" حەوت سەدەکانی پێش زایین دەکرێت ،...تەنانەت لە کتێبی "La poetica" ی ئەرەستۆ دا زاراوەی لیریك بە کۆنکرێتی نییە و ئەوەی کە تێبینی کراوە ،هەر تاریف و تایبەتمەندیی لیریك باسکراوە...

6-قاڵبی مەسنەوی ، تایبەتمەندییەکی دیکەی شیعری لیریکیی هەورامی:

لە شیعری کلاسیکی فارسی و عەرەبی و کرمانجی خوارووشدا (کە کاریگەرە بەو دووانەی سەرەتا)، باس لە سەربەخۆبوونی واتای هەربەیتێك دەکات لە نێو پێکهاتەی بەرهەمێکی شیعرییدا ، بەڵام وەك ئەنوەر قادر محەمەد دەڵێت: ((بونیادی شیعری لیریکی گۆرانی ، بە شێوەیەکی گشتی ، بونیادێکی تۆکمە و بە شێوەیەکی ئۆرگانی تێکچڕژاون و سەرەتا و ناوەند و کۆتاییان هەیە . هەندێ جار بە شێوە تەقلیدییەکە نازناوی شاعیر لە کۆتاییدا دێ ، یان جار و بار لە ناوەند یان لە دێڕێکی تردا شاعیر ئەمە دەکات ، واتە بە پێچەوانەی یاساو ڕێساکانی غەزەلی فارسی -عەرەبی کە باس لە سەربەستی و مانابەخشینی بە تەنیای هەر بەیتە دێ)) . (محەمەد 2007 :8) . هەروەها پەرە بە ڕوونکردنەوەی ئەم تایبەتمەندییە ئاوا دراوە :((شیعری هەورامی، بە درێژایی مێژووی خۆی ، لە ڕووی شێوە و قاڵبەوە شێوازێکی چەسپاوی هەبووە و گرتنە بەری شێوازی مەسنەوی بووە ؛ لە ڕووی ناوەڕۆك و هونەری جوانکارییەوە ،

له هەمان چوارچێوەی (سانایی ،کورتبڕی ، هێنان و خستنە ڕووی وردە بابەت و ناوەڕۆکی جیاواز و ڕووکردنە بنەمای فرەچەشنی ئەدەبی و ....) دا ماوەتەوە . ئەم دیدە لە ڕەگەزە شیعرییەکان و وێنە خەیاڵییەکانی ئەم ڕێچکەیە بە ڕوونی دەبینرێت)) . (محەمەدپوور 1392 :10).

توێژەری ناوبراو، محەمەدپوور ،هەروەها دەشڵێت :((قاڵبی "مەسنەوی" هەر لە سەرەتاوە بە شێکی دانەبڕاو بووە لە پێکهاتەی شیعری هەورامی . ئەم کەرەسەیە دۆخێکی تایبەتی بۆ شیعری هەورامی ڕەخساندووە کە زۆر جیاوازێت لە شیعری کوردی سۆرانی . "بەیت "یش کە لە خولگەی ئاسۆیی "چامە " و "غەزەل"ی فارسی و سۆرانی-یا مانا و واتای سەربەخۆی هەیە ، لە مەسنەوی هەورامیدا ئەم حاڵەتە هەڵدەوەشێتەوە . لێرەدا ،واتە لە هەورامیدا ، بەیتەکان لە چێراوێکی ستونیدا زۆر واتا و پەیام دروست دەکەن کە لە چەشنی خۆیدا ئازاد و ڕەهاتر دێنە پێش چاوو . ئەم پرنسیپەش ، هەر ئەوەیە کە ئێستا لە شیعری مۆدێرندا گرنگی و بایەخی زۆری پێدەدرێت و یەکێکە لە توخمە پێکهێنەرەکانی شیعری نوێ)) .(محەمەدپوور 2012: 8).

له ڕاستیدا توێژەران بۆچوونێکی تریان دەربارەی سەربەخۆیی بەیت هەیە و پێیان وایە ،کە سەربەستی بەیت لە چوارچێوەی بە تایبەتی ژانری غەزەلدا ڕوواڵەتییە ،ئەینا ئەگەر لە دیدێکی ورترەوە بڕوانینە بونیادی غەزەل وەك تێکستێکی لە هەموو لایەنەوە تۆکمە و هاوئاهەنگ ،ئەوە ڕووی دەرەوەی بەیتەکانە کە سەربەخۆ دەنوێنن ،دەنا هەر بەیتەو بەدەوری خۆی لە ژمارەی ئەو بەیتانە ،تێکستێکی هاوئاهەنگ و تێکچڕژاو لە ڕووی شێواز و ماناوە پێکدەهێنێت.هەموو ئەم تایبەتمەندیانە کە لە غەزەل و کێش و سەرواشدا دەبینرێت ، وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا ، زادە و سەرچاوەکەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییە ، بۆیە:((غەزەل بە دیالێکتی گۆرانی ، بە گوێرەی هەندێ یاسای هونەریی تایبەتی پەرەی سەندووە ، بنەوانی غەزەلی گۆرانی ناچێتەوە سەر شیعری فارسی - عەرەبی ، بەڵکو سەرچاوەکەی ئەم ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییە .ئەم شیعرانە لە باتیی عەرووز بە کێشی پەنجەیی ، بەتایبەتیش هیی دە پەنجەیی ،کە خەسیەتییەکی گۆرانیی فۆلکلۆرییە ، وتراون . هەروەها قافیەی شیعری گۆرانی ، بە پێچەوانەی یەك قافیەیی غەزەلی عەرەبییەوە مەسنەوییە)) . (محەمەد 2018 :92).

7-هەندێك تایبەتمەندیی دیکەی داهێنراوی یارسان:

بەر لەوەی هەندێك تایبەتمەندی لە ڕووی ناوەڕۆکەوە بۆ شیعری لیریکی هەورامی بخەینە ڕوو ، پێویستە بە تایبەت ، ئاماژە هەندێ تایبەتمەندیتی شێوە و ڕوخسار بدەین کە داهێنراوی نێو ترادسیۆنی شیعری ئاینی یارسان-ن و دواتر بوونەتە نەریتی شیعری لیریکی هەورامی :وێڕای ئەوەی لە قۆناغێکدا (واتە قۆناغی گەشەی ئاینی یارسان)ئەرکی ناوەڕۆکی شیعری هەورامی ،گەیاندنی باوەڕ و دیدەکانی ئاینێك بووە ، بەڵام داهێنەری چەند تایبەتمەندییەکیش بووە کە دواتر بوونەتە تایبەتمەندیی گشتی شیعری هەورامی لەوانە:

ا-وەك محەمەدپوور ئاماژەی پێدەدات :((پێکهاتەی شێوەی شیعری هەورامیی یارسان ،هەڵگری تایبەتمەندییەتی خۆیەتی ،وێڕای دووبەیت-ییەکان ،ئەوەی لەم شیعرانەدا دەبینرێت ،ڕەچاوکردنی قافیە یە لە تەواوی نیوبەیتییەکاندا ،کە بە تێبینیکردنی ئەو دوو نیو بەیتییە جووتانە ، دەتوانین وەك غەزەل پەسەندیان بکەین و بە تێبینیکردنی هاوقافیەبوونی نیوە بەیتەکانی هەر بەیتێك ، دەتوانین ئەویش وەك مەسنەوی ئەژمار بکەین ...)) . (محەمەدپور 1392 :33).

ب-ئەدەبناسێکی ئێرانی جەخت لەو تایبەتمەندییە دەکاتەوە کە :((لە شێوە و ناوەڕۆکی شیعری ئەم ڕێچکەیەدا،جۆرێك لە لادان و شکاندنی نەریتی باوی دەربڕین دەبینرێت . ئاماژە و چۆنییەتی ڕیتمە مۆسیقییەکە یان بە واتایەکی دیکە ئاهەنگ و مۆسیقای نێو شیعرەکە ،لەگەڵ ناوەڕۆکی شیعرەکەدا یەك نایەتەوە و هاوئاهەنگ نییە ؛ لە هونەری مۆسیقای شیعردا ،بەگشتی کێشی هیجائیی ورووژێنەر ،تایبەتە بە ناوەڕۆکی شاد و حەماسەت خولقێن ؛ بەڵام ناوەڕۆك و چەمك و بابەتە شیعرییەکانی ئەم قۆناغە ،ڕێوڕەسمی ئاینیی ، عیرفان و ستایشی ئاینیی و مەزهەبییە ، کە بە کێشی بەجۆشی هیجائی و پڕلە ئاهەنگی ورووژێنەری مۆسیقا ، هۆنراونەتەوە . هۆکاری خەملێنی ئەم ڕێچکەیەش دەبێت لە سەرنجڕاکێشانی خەڵکی و پەسەندکردنی پەیڕەوان و شێوازی گەیاندنی خێرای ئەم جیهانبینییەدا بۆی بگەڕێین)) . (جمشیدی 1386: 93).

ج-هەر توێژەری ناوبراو ئاماژە بە لایەنێکی هونەریی تری ئەم شێوە دەکات و دەڵێت :((تایبەتمەندییەکی دیکە ، دەسپێشخەریی بەکارهێنانی جۆرێکە لە سەروا کە لە داهێنانە شیعرییەکانی ئاینیی یارسانی هەورامی ئەژمار دەکرێت و پێشتر لەم چەشن و نموونەیە لە شیعری فارسیدا بەرچاو نەکەوتووە ،مەبەست بە دووبارە کردنەوەی نیوە دێڕی سەرەتای هۆنراوەکەیە لە نیوە دێڕی دووەمیشدا کە هەمان سەروایان هەیە ، هەمان وشە لە ئاستی ڕیزبەندیدا لەگەڵ نیوبەیتی سێهەم و چوارەم ، دەبێتە هاوقافییە ، کە هێشووە ئاواز و هارمۆنییەکی دەنگی تایبەت دەداتە شیعرەکە و دووبارە کردنەوەشی ،بایەخ و جەختکردنەوەیە لە ناوەڕۆك و پەیامەکە . ئەم شێوازە ،دوواتر بووە یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی شیعری هەورامی)) . (محەمەد پوور1392 :33).

8-تایبەتمەندیی ناوەڕۆکی شیعری لیریکیی هەورامی:

ئەگەرچی شیعری لیریکیی هەورامی لە ڕووی ناوەڕۆکەوە زۆر بابەتی لە خۆگرتووە ، بەڵام بە گشتی دووبابەتیان زۆر بەرچاون و لە ڕووی هونەری دەربڕینی ئەو مەبەستە شیعرییانەوە داهێنانی گەورەیان تێداکراوە ؛ ئەوانیش هەردوو بابەتی (وەسفی جوانیی ئافرەت) و (بابەتی جوانیی سروشت) ن ،بۆ کلۆمکردن و ئەنجامگیریی ئەم بۆچوونانە ئەم گۆشە نیگایەش دەخەینە ڕوو :((لە شیعری گۆرانیدا مەرجە بنەڕەتی و گرنگەکانی لیریك هەن . زۆربەی باسی ئەڤین و دڵداریی پاڵەوانێکە ، کە یان هەست بە دووری و ئەشکەنجەی بەیار نەگەیشتن دەکات ، یان ڕامانە لە سرووشتی شیرین و لە جوانیدا بێوێنەی هەورامان و ناوچەکانی تری گۆراننشین . توێژاڵی ڕەگەز و دیمەنەکانی سروشت ، چ وەك کەرەسە و ئامێری هونەری ، یان وەك سەرەتا دامەزراندن و ئارایشتی ستروکتوورەی غەزەلەکان هەمیشە هەن . زۆر جاریش هەر غەزەلی تایبەتی لە پیاهەڵدانی سروشت ، یان داب و نەریت و جەژن و شایی و شینی مرۆڤی کوردی ئەم ناوچەیەدا -وتراوە و ئەدەبی گۆرانی بە تایبەتی و سەرجەم هیی کوردیشی پێ دەوڵەمەند کراوە)) . (محەمەد 2018: 44).

ا-وەسفی جوانیی ئافرەت:

تێمەی جوانیی ئافرەت لە شیعری گەلانی جیهاندا دیاردەیەکی بەچاو و باوە و مۆتیڤی زۆر تێکستی شیعری بووە .لە شیعری هەورامیشدا ،شاعیر بە چەشنێك جوانیی ئافرەت دەنەخشێنێ ،وەك ئەوەی خوێنەر بخاتە بەردەم تابلۆیەکی شاکاری بەرجەستە ،هەر لەم بارەیەوە وتراوە :((هونەری وەسف ، بە واتای نیگارکێشانی شیعری بە تایبەتی جوانیی ژن ، هەروەك لە شیعری گەلانی دنیادا ، ئاواش لە شیعری کوردی بە گشتی و دیالێکتی گۆرانی (هەورامی) دا بە تایبەتی گەیشتۆتە ئاستێکی بەرزی هونەری

و به شێوەیەکی وا دەربڕدراوە کە جوانیی ڕووالەتی و مانایی مرۆڤی سەرکەوتووانە نەخشاندووە)) . (محەمەد:2008 :1158).

ب-وەسفی جوانیی سروشت:

بە گشتی زۆر لە لێکۆڵینەوەکان ئاماژەیان بەوە کردووە کە سروشتی جوانی هەورامان ، وێڕای تێمە بوونی لە قاڵبی جیاجیای شیعریدا ، بووەتە ئیلهامبەخشی دیدی ئیستاتیکیی زۆر شاعیر و شاکاری شیعری ،ئەنوەر قادرمحەمەد لە بارەی ئەم بابەتەشەوە دەڵێت:((سروشت هەمیشە بەشێکی بەرچاوی بەرهەمی شاعیرانی ئەم دیالێکتە بووە . بێجگە لە تەرخانکردنی غەزەلی تایبەتی بۆ ئەم مەبەستە ،لە شیعر و نیگارکێشانیشدا ئەرکێکی هونەریی گرتووەتە ئەستۆ و بەشێکی سیستێمی وێنەی شیعری و بونیادی پێکهێناوە .)) .(محەمەد 2007 :7) . لە لیریکای سروشت دا ، شاعیرانی هەورامی بە چەندین چەشنی جیاواز سروشتیان نەخشاندووە و کردوویانەتە مۆتیڤی گوزارشت کردن کە زۆرجار تا ئاستی مرۆڤاندنی سروشت ڕۆشتووە .ناوبراو دواتر دەڵێت :((یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی شیعری شاعیرانی هەورامان لیریکای سروشتە ، باسی خەزانی پایزە ،هەموو کاتێکیش لەگەڵ هەست و نەست و ئەندێشەی مرۆڤدا دەربڕدراوە ،شاعیران بە میتافۆر (خواستن) ی قووڵ و بەراوردی دانسقە و چاوەڕواننەکراو و دەربڕینی ناسك تابلۆیەکی تەواویان نەخشاندووە)) . (محەمەد2007 :7).

ئاشکرایە مرۆڤاندن "personification" کە ئەدەبناسان بە جۆرێك لە میتافۆری دەگمەنی دادەنێن ،یەکێکە لە سیما دیارەکانی شیعری هەورامی و تەنانەت زۆرجاریش لە مەودا نەریتییەکەی دەردەچێت و دەچێتە چوارچێوەیەکەوە ،کە (تشبیه مقلوب) ی پێ دەڵێن و دڵگیرییەکی دانسقە و تازە و بەهادار دەبەخشێتە ئاستی ئیستێتیکیی شیعرەکە.

دواجار ، لیریکی هەورامی دەربڕی خود و خودگەرایی شاعیرە ، ئەمەش نەك تەنیا بە واتای (خود) ی شاعیر کە نووسەری تێکستە شیعرییەکەیە ، بەڵکو وەك وێناکردنێکی شاکارانەی خواست و هەستی هەموو خود-ێك کە دەبێتە خوێنەری شیعری لیریکی هەورامی ،وەك هەردوو ئەدەبناسی ڕۆژهەڵاتی پێمان دەڵێن : ((خوێندنەوەی شیعری کلاسیکی کوردی هەورامی ، ئەو دەرفەتەشمان پێ دەدات ، بۆ خۆقوتارکردن لە فشارەکانی ژیانی ڕۆژانە و پەنابردن بۆ ئارامی ، پەناگەیەك بۆ ئارامی ڕۆحمان بدۆزینەوە)) . (صفریان+سجادی 1390: 47) . بە گشتی :((لیریکای گۆرانی شیعرێکی بە ڕاستی دەربڕی هەست و ئەندێشەی زاتیی مرۆڤە ، بەهەردوو لایەنەکەیەوە ،سا لەباربووبێ ژیان و بیرکردنەوەی ، یان بە پێچەوانەوە)) .(محەمەد 2018 :45).

هەموو ئەو خاڵانەی خرانە ڕوو لەتایبەتمەندییە گشتییەکانی شیعری لیریکیی هەورامین و چەردەیەکن لە تایبەتمەندییەکانی ستایڵی شیعری لیریکیی هەورامی لە ڕووی ناوەڕۆك و ڕوخسارەوە ، هەروەك چۆن پێشتر و لە خاڵی بەراییدا هەندێك لە تایبەتمەندییەکانی ئێپیکی نێو ئەدەبیاتی هەورامیمان باسکرد.

ئەنجام

*بەرایی تیۆریزەکردن بۆ هەردوو ژانری "ئێپیك" و " لیریك" ،زادەی یۆنان و بەدیاریکراوی "پۆیەتیکا"ی ئەرەستۆ-ن ، لە کەلەپووری شیعری هەورامیدا بنەوان و گەنجینەیەکی بەرچاویان هەیە و ئاوڕیان لێ نەدراوەتەوە ،لە کاتێکدا ڕۆژهەڵاتناسەکانی لە نموونەی ف.ڤ.مینۆرسکی زوو پەی بەمە بردووە و ئەدەبیاتی گۆرانی لەسەر بنەمای ژانرەکان پۆلێنبەندی کردووە.

*ترادسیۆنی ئەدەبیاتی هەورامی ،کە ئاینی یارسان ڕۆڵی بنەڕەتی هەیە لە دامەزراندن و نەخشاندنیدا ،دەوڵەمەندە بە تێکست و کەرەسەی ئەوتۆ کە دەچنە جوغزی هەردوو ژانری لیریك و ئێپیکەوە.

لە شیعری ئێپیکیدا : بیژەن و مەنیژە ، بەوری بەیان ، خورشید و خاوەر ، بارام و گوڵەنام... و دەیان بەرهەمی دیکە هەیە کە نەك زانستی و سیستماتیکیانە کاریان بۆ نەکراوە ،بەڵکو بایەخی شیاویشیان پێ نەدراوە...

*بەهایەکی تری شیعری هەورامی بە گشتی و بە تایبەتی لیریکییەکەی ،ئەو ئاستە ئیستێتیکییە بەرزەیە کە توانیویەتی نەك هەر لە ڕووی شێوە و شێوازەوە ،بەڵکو لە مەودای قووڵبوونەوەشیدایە بۆ گیانی مرۆڤ و ڕامانەکانی و چێژلە جوانی بردنی...

*لە کەلەپووری شیعری لیریکیی هەورامیدا ،وێڕای بنەوانی فۆلکلۆر و بەکاربردنی زمانی زارەکیی خەڵکی ،خاوەنی تایبەتمەندییەکانی کێشی سیلاب و ئاوازداریی دەربڕین و هەژموونی وشەی خۆماڵی و وێنەی شیعریی گەردوونی و چەندین تایبەتمەندیی دیکەیە ،کە دواتر ئەم کەلەپوورە شیعرییە ڕەسەنە ،دەبێتە بنەمای داهێنانی شیعری نوێی کوردی لە سەدەی بیستەم و بەدیاریکراوی لای "گۆران "ی شاعیر ،سەرە ڕای داهێنانی ژانرێکی تایبەت کە ژانری لیرۆ-ئێپیکییە.

سەرچاوەکان

حاکمی ،اسماعیل (2018) ، ادبیات غنایی ایران و انواع شعر غنایی ،چاپ دووەم، تهران ،موسسه انتشارات دانشگاه.

مینۆرسکی ،ڤلادیمیر (1944) ،ادبیات نوسراو بە زمانی گۆران ،وەرگێڕانی :ناجی عباس ، گۆڤاری گەلاوێژ :1944 ،ژمارە 8،سلێمانی.

محەمەد، ئەنوەر (2018)،لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی ،چاپی چوارەم ،سلێمانی ،ناوەندی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئەندێشە.

خەزنەدار،مارف، (2010) ،مێژووی ئەدەبی کوردی بەرگی دووەم ، چاپی دووەم ،هەولێر،چاپخانەی ئاراس.

هاکوپیان ،گ.پ.اکوپف (2007) ،الکورد و الگوران ،ترجمە عن الفارسیه نزار ایوب گولی ،الطبعه الاولی ،دهوك ،مطبعه خانی.

موکری ،محمد ،(1966) بیژن و منیجه بزبان گورانی ،چاپ اول ،پاریس ،از انتشارات مرکز تتبعات علمی وزارت معارف فرانسه.

موکری ،محمد،(2002)،اسگوره ببریبان (بلهجه ء گورانی) دفترهای آسیایی ، چاپ اول ،پاریس ،از انتشارات انجمن آسیائی پاریس لوون -چاپ بترز.

گۆدەرزی ،سیاوەش ،(2013)،شانامەی کوردی چیرۆکی ڕۆستەم و زۆراب چوار دەقی جیاواز و یەك چیرۆك ،چاپی یەکەم ،هەولێر ،دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

کاکەیی ، هەردەوێڵ (2013)،داستانی بارام و گوڵئەندام ،چاپی یەکەم،سلێمانی ، چاپخانەی کەمال.

قوبادی ،خانا ،(1975) ،شیرین و خسرەو ،ساغکردنەوەی محمدی مەلاکریم ،چاپی یەکەم ،بەغدا ،چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد.

قوبادی ،خانا ،(2006)،یوسف و زلێخا ، بوژانەوە و لێکدانەوەی حەکیم مەلاساڵح ،چاپی یەکەم ،هەولێر ،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

قوبادی ،خانا ،(2011)، سوڵتان ئیبراهیم و نۆش ئافەرین ، کۆکردنەوە و داڕشتنەوەی حەمەڕەشی ئەمینی چاپی یەکەم،هەولێر،دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

قوبادی،خانا،(2011) ، لەیلا و مەجنوون ، ساغکردنەوە و ئامادەکردنی غەفار ئیبراهیمی ، چاپی یەکەم،سلێمانی ،چاپخانەی شڤان.

حاکمی (د.اسماعیل حاکمی) :2018 : ادبیات غنایی ایران و انواع شعر غنایی :موسسه انتشارات دانشگاه تهران :چاپ دووم.

داد (سیما داد): 1390 : فرهنگ اصطلاحات ادبی :انتشارات مروارید تهران:چاپ پنجم.

سبزیان +کزازی (سعید سبزیان م. + د.میرجلال الدین کزازی) :1388 : فرهنگ نظریه و نقد ادبی : انتشارات مروارید :چاپ اول.

هاڵبێرگ (پیتەر هاڵبێرگ) :2018 : تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی :ئامادەکردن و وەرگێڕانی ئەنوەر قادر محەمەد :ئەندێشە بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە :چاپی سێهەم.

محمدپور ،عادل ،(1392)،طرح جریان شناسی شعر کُردی هورامی از ابتدا تا به امروز ،چاپ اول،تهران ،نشر احسان.

محەمەد،ئەنوەر ، (2007) ،مۆتیڤی پایز لە شیعرەکانی بێسارانیدا ،گۆڤاری زانکۆی سلێمانی ژمارە 20 2007 بەشی. (B)

شمیسا ،سیروس ،(1390) ،مکتب های ادبی ،چاپ هشتم ، تهران ،نشر قگره.

محمدپور ،عادل ، (1381) تحلیل انتقادی سبك شناسی اشعار بیسارانی سرودخزان ،چاپ اول،مریوان،زریبار.

فەرهەنگی ئینسکلۆپیدیایی ئەدەبی" سەرپەرشتیاران :ڤ.م .کۆژیڤنیکۆڤ و پ . ئا . نیکۆلایێڤ "ئینسکلۆپیدیای سۆڤییەتی " ، مۆسکۆ ، 1987 ، ل 10 ،(بە زمانی ڕووسی).

صفریان+سجادی،کامل +سیده زهرا ،(1390)،صیدی عاشقانه سرای اورامان ،چاپ اول ،سنندج ،انتشارات تاڤگه.

محەمەدپوور ،عادل ،(1388)،سۆزی لیریکا لە ئەزموونی شیعری کوردیدا ،چاپی یەکەم ،تاران ،نشر احسان.

سەعید،شاهۆ ،(2004)، شیعر و سیمانتیکای ریتم ،گۆڤاری ئایندە ژمارە 53 2004 .

حەبیبی ،عەبدوڵڵا ،(1395) ،دیوانوو بێسارانی ،چاپی یەکەم ، سنندج،انتشارات کردستان.

مەلاصاحب،دانا ،(1968) ،پیرشالیاری زەردەشتی وە هەندێ لە بوێژ و پیاوە بەناوبانگەکانی هەورامان،چاپی یەکەم ،بەغدا ،چاپخانەی شفیق.

محەمەد،ئەنوەر ،(2008) ،سیمبۆلی دیاردەکانی جوانیی ژن لای بێسارانی ،مجله الاستاذ ،العدد 77 لسنه 2008.

محەمەدپوور،عادل ،(2012)، ڕەنگاڵە ،چاپی یەکەم ،سلێمانی چاپخانەی ئاکام.

جمشیدی ،رحا (1390)،قالب های ویژه در ادبیات یارسان ،گۆڤاری زرێبار ژمارە 64.